

TÜRKİYE'NİN ŞARTLARI AÇISINDAN SİYASAL PARTİLER REJİMİNE BİR BAKIŞ (1)

Prof. Bahri SAVCI

I

Siyasal partiler rejimi ne demek olabilir?

- I — Siyasal partiler rejimini tâyin ve tavsif
- II — Genel olarak, bütün siyasal faaliyetlerin bağlı kalacağı statü de, rejime dahildir

II

Siyasal partiler rejimini meydana getiren unsurların mütalâası

- I — Kuruluş :
- 1 — Siyasal ortam
- 2 — Sosyal ortam
- A — İki parti sistemi faraziyesi içinde durumun incelenmesi
- a — Bu durumu doğuran, geliştiren sebepler

(1) Bu inceleme ve zihnî araştırmada, inşâî malzeme olarak kullanılan ve siyasal partiler literatüründe mevcut olan bazı klâsik bilgileri Doç. A. Payaslıoğlu'nun «Siyasî Partiler» 1952 adlı eseriyle Orhan Aldıkaçtı'nın doktora tezi olan Les partis Politiques dans les Démocraties Modernes, 1955 adlı eserinden ve Prof. Smith'in Fakültemizde verdiği ders notlarından ve gene Fakültemizde siyasal partiler üzerine yapılmış seminer ve verilmiş konferanslarda tuttuğumuz notlardan aldık.

Bu inceleme ve zihnî araştırma «Temel Hakları Yaşatma Derneği» nin seri konferanslarından biri olarak hazırlanmış ve fakat maddî güçlükler yüzünden verilememiş bir konferansın notlarından geliştirilmiştir.

- b — İki parti sisteminin özellikleri ...
- c — Siyasal ve sosyal bünyeye göre iki parti sisteminin doğurduğu sonuçlar
 - i — Siyaseten gelişmiş ülkelerdeki sonuçlar
 - ii — Siyaseten az gelişmiş ülkelerdeki sonuçlar
- B — Çok parti sistemi içinde durumun incelenmesi :
 - a — Bu durumu doğuran, geliştiren sebepler
 - b — Çok parti sisteminin özellikleri ...
 - c — Çok parti sisteminin doğurduğu sonuçlar
 - i — Siyaseten gelişmiş ülkelerdeki sonuçlar
 - ii — Siyaseten az gelişmiş ülkelerdeki sonuçlar
- C — Tek parti sistemi içinde durumun incelenmesi :
 - a — Tek parti halini doğuran ve geliştiren sebepler
 - b — Tek parti sisteminin özellikleri ...
 - c — Tek parti sisteminin doğuracağı sonuçlar
- II — Doktrin ve program :
 - A — Doktrin
 - B — Program
- III — Üyeler :
- IV — İç teşkilât :
- V — Parti maliyesi :

- VI — Disiplin bağı :
- VII — Parti faaliyetleri:
- 1 — Parti faaliyetlerinin şeması
- A — İç faaliyetler
- B — Dış faaliyetler
- a — Kamu oyunu etkileme rolü
- b — Seçimlerde rolleri
- c — Parlâmento üzerindeki rolleri
- d — Hükûmet üzerindeki rolleri
- 2 — Parti faaliyetlerinin demokratize bir mahiyete doğru gelişmesi
- 3 — Bu demokratik mahiyet içinde, parti faaliyetlerinin sınırı
- A — Genel olarak düşünülebilen demokratik sınırlar
- B — Bu sınırların gerektirdiği tedbirler, tartışma konusu olmuştur
- C — Siyasal partiler faaliyetlerini bağlayabilecekimiz realist tedbirin prensibi ...
- D — Bu prensip açısından Türkiye'deki durumun muhakemesi

Türkiye, hızla fikir gelişmelerinin, sosyal yapı gelişmelerinin etkilerine mâruz bir ülke haline geliyor. Henüz, fikir gelişmelerinin, sosyal yapı gelişmelerinin bir olguluk ve kıvam içinde oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Fakat, modern çağın içindeki fikirler, modern sosyal yapı unsurları, Türklere ve Türkiye'ye, tarihinin hiç bir çağında görülmemiş bir hızla ve sızma gücü ile etki getirmektedir. Öyle ki, daha şimdiden, siyasal partileri, gelen bu etkiler karşısında eskimiş, geri kalmış duruma düşmüşlerdir. Bu itibarla, mevcut siyasal partiler rejimi de, siyasal hayatın kazandığı ve pek yakında kazanacağı yeni oluşmaları karşılayacak, kanalize edecek bir rejim olmaktan geri kalmıştır. Siyasal partilerin, Anayasa düzenimizde ve genel olarak demokratik hayat biçimimizdeki önemi kavrayanların; mevcut siyasal partiler rejimimizi, Türkiye'nin, sürekli

ve kesin bir gelişme istidadı içinde bulunan şartları içinde, boyna gözden geçirmesi gerekir. İşte, bu gereğe uymak üzere, Türkiye'nin, sözünü ettiğimiz gelişme çizgisi üzerindeki şartları açısından, siyasal partiler rejiminin unsurlarını incelemek ve bunda yapılması gereken tadilleri, bu tadilleri yapacak zihniyet değişmelerini ve gelişmelerini gözden geçirmek istiyoruz.

I

Siyasal partiler rejimi ne demek olabilir?

I — **Siyasal partiler rejimini tâyin ve tavsif** : Kanaatımızca, siyasal partiler rejimi dendiği zaman, onun kurulmasını ve faaliyetlerini kapsayan bir ortam; bu ortamı meydana getiren statü, düzen, usul akla gelmek gerekir. Bu; esas itibariyle bir kanunda, bir hukukî sistematiğe göre tanzim edilmiş olabilir. Buyola, hiç de gidilmemiş olabilir. Siyasal partiler rejimini meydana getiren türlü unsurlar, bilhassa Anayasa — Dernekler mevzuatı — ceza mevzuatı başta olmak üzere, türlü kanunlar da ele alınmış olabilir. Hattâ bir ülkenin siyasal partiler rejimi, yönü ile — veya hiç olmazsa bir büyük bölümü ile — pratiklere, tatbikatta, hattâ ve hattâ zihniyet tecellilerine dayanmış bulunabilir. Nitekim, biz, siyasal partiler rejimimizi tâyin ve tavsif eden unsurları, literatürden, türlü mevzuattan ve nihayet, pratiklerden ve hattâ, belli zihniyetlerin eseri olan davranışlardan çıkardık. Buna göre :

Siyasal partiler rejimi; partilerin kuruluşlarını, bu kuruluşa hâkim doktrin ve programlarını, üyelerini, iç teşkilâtlarını, maliyelerini, disiplin bağlarını, iç faaliyetlerini, genel faaliyetlerini ve komisyonlarını tâyin eden, tesbit eden, şartlandıran, statüden, düzenden, ssitemden ibarettir.

Siyasal partiler rejimini, onun içinde siyasal parti olayını inceleyen, hemen siyasal iktidar olayı ile karşılarız. Görürüz ki, siyasal partiler rejimi ile siyasal iktidar olayı arasında pek yakın bir münasebet vardır. Siyasal iktidar ile halkın münasebetlerini araştırır, siyasal iktidara halkın katılması olayını incelersek, parti denen vâkıanın, bu konudaki değerini, rolünü pek açık olarak görürüz. Şöyle ki :

Siyasal iktidar; âmme hizmetlerinin, toplu yaşama zorunundan doğan hizmetlerin ve meselelerin tesbiti, çözülmesi, tatmin edilmesi, bunun için organize edilmesi hususundaki kuvvet - güç - otorite

ve teşkilâttır; bunun kurulup harekete geçmesi, uygulanması imkânıdır. Siyasal iktidar deyiminin günlük kullanma dilindeki anlamı da, hükûmet ve onun karar verme gücü imkânıdır.

Söz konusu olan bu âmme hizmetlerinin de, bir demokratik toplumda, toplu yaşama biçimine, toplu yaşama biçiminden gelen kamu oyu dileklerine en uygun bir mahiyet içinde tesbiti, kurulması, çözülmesi, yönetilmesi gerekir. Bunun için de, bu işi yapacak güce — yani siyasal iktidara — bizzat halkın etki getirmesi gerekir. Halkın, siyasal iktidarı etkilemesinin en rasyonel demokratik yolu da, halkın siyasal iktidarı kurulmasına katılması, uygulanmasını izlemesi, değişmesini sağlaması faaliyetinde bulunmasıdır.

İşte, siyasal iktidar ile halkın münasebeti buradadır, bundan ibarettir: Hizmetleri, meseleleri, ihtiyaçları tesbit edip çözecek, tatmin edecek gücün, - teşkilâtın - siyasal iktidarın - kurulmasına katılarak, uygulanmasını izleyerek, değişmesini sağlayarak ona tesir etmek...

İşte bu da, ancak, siyasal parti denen vâkıa ile, kurum ile olur.

Bir başka deyimle, daha kısaca belirtmek gerekirse diyebiliriz ki; siyasal iktidar vâkiası ile halkın, geniş bir münasebeti vardır. Demokrasilerde, bu münasebet gereğince, siyasal iktidar vâkiasına, halk geniş ölçüde katılır. Siyasal iktidar vâkiasına halkın katılması da; halkın bu vâkıanın kuruluşunda, faaliyetinin izlenmesinde, yenilenmesinde mümkün olduğu kadar direkt bir rol oynayarak, ona tesir etmesi içindir. Demokrasilerde, bu bir zorundur. Hizmetlerin, meselelerin, kamu oyu dileklerine ve ihtiyaçlarına mutabakatı, ancak bu yol ile garanti altına alınabilir. Nazarî yönden, demokrasi dışı bir usul ile iş başına gelmiş bulunan her hangi bir sosyal iktidarda, halkın gerçek dilek ve ihtiyaçlarına tekabül ettiği iddiasında bulunabilir. Gerçekten de, bu iddiadaki siyasal iktidar icraları — toplum dilek ve ihtiyaçlarının tarihî determinizm içinde pek isabetli bir teşhisinden doğmasından dolayı — halk dilek ve ihtiyaçlarına pek yakın bir karşılık olabilir. Fakat, mesele tarihin her hangi bir çağında, mevcut siyasal iktidarın, mevcut halk dilek ve ihtiyaçlarına tekabül etmesindeki değeri araştırmak değildir; bu tekabül edilmiş durumunu, sürekli olarak sağlamada, bunu garanti edebilmededir. Bu garantiyi ise, en sağlam olarak, ancak, siyasal iktidarın kurulması faaliyetlerinin izlenmesi, yenilenmesi olayına, halkın tesir etmesini sağlamakla verebiliriz.

Hizmetlerin ve meselelerin, halk dilek ve ihtiyaçlarına uygun bir mahiyet içinde tesbiti ve tatmini için siyasal iktidar vâkiasına halkın katılmasını sağlamanın yolu, aracı ise, siyasal partilerdir. Siyasal partiler, hem bizzat bir seçmenler grubu teşkilâtıdır; hem de, bu teşkilâta yer almayan seçmenlerin genel meseleler ve hizmetler hakkındaki dilek ve rızalarının iltihakından ibarettir : Seçmenlerden belli bir grubu; toplumu ilgilendiren hizmetler ve meseleler hakkında bir hükûmet politikası kurup uygulamak veya böyle bir hükûmet politikasını etkilemek için, bir siyasal parti biçimi altında birleşirler. Doğrudan doğruya bu birleşmede yer almayan seçmenlerden bir bölümü de — ki bunlar, bizzat bu siyasal parti teşkilâtını kuranlardan daha da çok olabilir — söz konusu olan hükûmet politikasını etkilemek üzere, partiyi kuranların görüş ve sistemlerine — siyasal parti yoluyla — kendi dilek ve rızalarını katarlar. Böylece, bekleme ile, siyasal parti, seçmenlerin teşkilâtı olarak, halk dilek ve ihtiyaçlarını, siyasal iktidar katında yansıtan bir yol, bir araç olmuş olur.

Demek ki, siyasal partiler rejiminin mütalâasına başlarken, daha baştan, onun, bir realite, bir zorun olduğunu tesbit etmiş oluyoruz.

Ayrıca, siyasal partiler rejimini de, halkın siyasal iktidara katılmasını en iyi biçimde sağlayacak, ve binaenaleyh, siyasal iktidarı en iyi etki altında tutacak yolda kurma amacı ile tâyin ve tesbit etme zorununu kabul etmiş oluyoruz.

II — Genel olarak, bütün siyasal faaliyetlerin bağlı kalacağı statü de, bu rejime dahildir : Yukarda, parti açısından rejimi tâyin ve tavsif ettik. Demek istedikki; siyasal parti rejimi, partilerin konfeksiyonlarını, bu konfeksiyonun yerine getirilmesini sağlayan faaliyetlerini tâyin eden, tesbit eden, şartlandıran statüdür. Fakat burada, dikkatimizi çeken başka bir nokta olmalıdır : Halk dilek ve ihtiyaçlarını yansıtan hizmetlerin, bunlara müteallik meselelerin tesbiti, çözülmesi, tatmin edilmesi konularında gözüken faaliyetler, yalnızca siyasal partilerin faaliyetleri değildir. Demokrasilerde, siyasal parti kanalı olmaksızın da, halk dilek ve ihtiyaçlarını yansıtan, deyimleyen faaliyetler olabilir ki, bunlar da, siyasal iktidar olayı ile ilgili oldukları için, siyasal faaliyetlerdir. Gene demokrasilerde, bütün genel siyasal faaliyetleri bağlayan bir genel statü olmak gerekir. Buna, hürriyetler, bilhassa siyasal hürriyetler statüsü diyebiliriz. İşte bu da, siyasal partiler rejimine dahil olmak gerekir. Çünkü, bu da, neticede, siyasal partilerin faaliyetlerini bağlamaktadır, tâyin ve tesbit etmektedir.

II

Siyasal partiler rejimini meydana getiren unsurların
mütalâası

I — Kuruluş :

Partilerin kuruluşu olayına, idareler, başlangıçta, kuşku ile, korku ile bakmışlardır. Nitekim, siyasal münasebetler açısından az gelişmiş ülkelerde, idareler, hâlâ, bu kuşku ve korkudan kurtulamamışlardır. Kendi gruplarından, veya kendi gruplarına yakın düşünce niteliğini muhafaza edenlerden başkasından ürkerek, çekinirler. Ama, gün geçtikçe, partilerin kuruluşu olayı, kendini kabul ettirmektedir. Bu sebeple de, bu kuruluş, gün geçtikçe kolaylaştırılmaktadır.

Türkiye'de, siyasal partiler rejiminin bu ilk unsurları, siyasal ortamdan, sosyal ortamdan ve kutuplaşmış partilere imkân veren parti sisteminden gelen âmillerle, bir takım, zor problemlerin karşısındadır. Bunların, sosyolojik, siyasal ve hukukî yönlerden incelenmesi gerekir. Ancak bu incelemeden gelecek unsurlarla kurulma işini, akla daha yakın, ihtiyaçlara daha uygun olarak çözmek mümkün olabilir.

Türkiye'de de, her yerde olduğu üzere, belli fikir ve menfaatler etrafında bir grup insan birleşince, partiler kurabilirler. Bunlar, iktidarı elde etmek ve bu yol ile fikir ve menfaatlerini ifade etmek, gerçekleştirmek istemektedir veya hiç olmazsa; liderlerin bir kısmını yasama organlarına, diğer resmî yerlere veya kamu oyu oluşmalarını meydana getiren sosyal niğrenge noktalarına seçtirmek ve getirmek suretiyle, oradaki faaliyetler yoluyla, iktidara etki getirmek isterler. Bu, büyük bir siyasal haktır. O halde, pek serbest olmalıdır.

Gerçekten, siyasal parti kuruluşu, hukukî bakımdan büyük bir serbestliğe kavuşturulmuştur. Daha, aşağıda sözünü edeceğimiz üzere, bazı anayasa müesseselerinin işlerliği mahfuz tutulmak şartıyla, her hangi bir fikir ve menfaati etrafında birleşerek siyasal parti kurma kolaylığı vardır. İdarenin kendisine mahsus kuşkularından, endişelerinden sızan sübjektif telâkkileri, siyasal parti kurmayı önleyemez. Bu incelemenin son bölümünde ifade edeceğimiz üzere, bazı Anayasa müesseselerinin işlediğini, işlemediğini, şiddet kullanarak, tehdit kullanarak haleldar etme, akamete uğratma teşkilâtı olma niteliği bulunmamak şartıyla, kanun koyucu da, her hangi bir fikri ve menfaati, siyasal parti biçimi altında teşkilâtlanmaktan alakoyamaz.

Ama, sosyolojik bakımdan, bir parti kurma ve yaşatma, daha karmaşık unsurların bir araya gelmesiyle mümkün olur : Bir parti kurabilmek için; kurucularda ve üyelere, teşkilâtı ayakta tutma, propagandayı devam ettirebilme gücü, aracı, parası bulunmaktan başka; elverişli bir siyasal ve sosyal ortam ve bunlarla irtibatlı olmak üzere, elverişli bir parti sistemi de olmak gerekir.

1 — **Siyasal ortam** : Siyasal partilerin kurulabilmesi için, hür bir siyasal ortama ihtiyaç vardır. Parti, bir fikrin teşkilâtlanmasıdır. Parti kurabilmek için, siyasal ortamın, her hangi bir fikrin teşkilâtlanmasına elverecek bir hürriyet ortamı teşkil etmesi gerekir.

Bu, Türkiye için, bilhassa böyledir. Çünkü, Türkiye de, gerçekten halk dileklerine ve ihtiyaçlarına tekabül edebilmek için, bu dilek ve ihtiyaçların sızdığı halk katlarına inmek gerekir. Halk katlarına da yukarıdan aşağıya doğru bir ameliye ile inilmez. Teşkilâtı, bizzat, halk katları içinde yükselterek, aşağıdan yukarıya bir ameliye ile inilir. Bu da, halk katlarına çekici gelecek fikirlerin, halk katları içinde yaşayarak, onlar tarafından benimsenerek teşkilâta kavuşması yolu ile mümkün olur. O halde, gerçekten halk dileklerine ve ihtiyaçlarına tekabül eden partiler ve onlardan kurulup siyasal hayata kavuşmak için, her fikri muteber, mâkul sayan bir siyasal hürriyetçi ortam gerekir.

2 — **Sosyal ortam** : Son bölümde göstereceğimiz Anayasa müesseselerini, gene burada göstereceğimiz üzere, şiddet ve tehdit yoluyla işlerinden alakoyumama şartı mahfuz kalmak üzere, her fikri makbul ve muteber sayacak bir siyasal ortam, hiç şüphesiz, bir sosyal ortamın ürünü olarak ortaya çıkabilecektir. Bu sosyal ortamın sosyal unsurlarını bulma, yaşayan dünkü sosyal yapı unsurlarını, bu yöne doğru geliştirme çarelerini, bütün toplum bilim dallarının incelenmesi gerekir. Biz, şimdilik, her işin başı olan eğitim kanalıyla, bütün sosyolojik unsurlara da elverişli zihnî ortam olan zihniyet unsuruna değineceğiz : Her fikrin kendi parti teşkilâtı olarak ifade etmesine elverişli siyasal ortam için; daha önce, zihniyetlerde, her fikrin, ötekilere ne kadar zıt olursa olsun, onlarla beraber bulunabileceği hakkındaki bir telâkki tarzının hâkim olması lâzımdır. Başka bir deyimle, plüralist bir siyasal ortam için — bazı, birbirine son derece zıt fikirlerin bir arada yaşadığı bir siyasal ortam için — bunu hazma elverişli bir zihin yapısının yaratılması gerekir. Siyasal ortamın plüralist tipte olması için, sosyal ortamın da, birbirine son derece zıt fikirlerin bir arada bulunmasını mümkün kılacak bir sosyal münasebet tarzı içinde bulunması gerekir ki, bunu da, her şeyden önce, bunu hazma elverişli zihinlerle kurabiliriz.

Özetle, siyasal ortam gibi, sosyal ortam da plüralist nitelikte olmak gerekir. Türkiye'yi buna doğru götürmek gerekir. Yani, sosyal münasebet tarzını, şimdiye kadar var olan ilkel ziraat grubu sosyal münasebet tarzı — yani istihsal ve hayata hâkim ağalar bölümü ile, ziraî istihsal unsuru olarak mevcut olan zürra, zanaatkâr, dokumacı gibi meslekleri kapsayan halk grubu arasında ve bu son grup içinde dar, yeniliklere kapalı, hareketlikten uzak, kültür unsurlarına yabancı yurt ve dünya olaylarına lâkayt münasebet tarzı — olmaksızın çıkarmak; sanayileşmiş toplumlardaki görevlerden bütün meslek ve menfaat gruplarının birbiriyle iş - kültür - dayanışma münasebetleri kurdukları zengin ve çok yönlü bir tarza doğru götürmek gerekir. Ancak böyle bir sosyal yapı plüralizmi içinde siyasal plüralizme ulaşılır ve ancak böyle bir ortam içinde, her siyasal fikir, parti olarak kurulmak imkânını elde eder.

3 — **Parti sistemi** : Ayrıca, parti sistemi de, siyasal ve sosyal ortam plüralizmini bertaraf edecek bir sistem halinde olmamalıdır. Yani, parti sistemi, iki parti sistemi halinde olmamalıdır. Vâkıa, parti sistemini istediğimiz gibi tesbit etmek elimizde değildir. Ama, şu veya bu istikamete teşvik etmek elimizdedir. Partiler, genel siyasal akımlara doğru kendi sistemlerini getirirler : Yani, genel siyasal akıma ve zihniyete göre, bir ülke, çok parti veya iki parti sistemini benimser. Fakat, bizde, bilhassa seçim sistemleri yoluyla, iki veya çok parti sistemine elverişli bir zemin hazırlayabiliriz. Türkiye'deki döney, kendi genel siyasal akımlarının, küçük partileri etkisiz bir hale getirip, iki parti etrafında kutuplaşmayı teşvik eder görünüyor. Fakat, gerekiyorsa, seçim sistemi üzerine etki getiren âmillere öncelik vererek bu kutuplaşmayı tadil eden bir sisteme doğru gelişme şansını da bulabiliriz. Özetle; siyasal parti rejiminin ilk unsuru olan kuruluş olayını Türkiye açısından olumlu unsur haline getirebilmek için, parti sistemini, çok parti esasında tutmak gerekir. Bu suretle, her fikir, her toplum katı, bilhassa şimdiye kadar gerçek bir temsilden yoksun kalmış olan toplum katları, parti halinde teşkilatlanma imkânını bularak, kendi gerçek dilek ve ihtiyaçlarına müteallik fikirlerini ifade gücünü bulsunlar. İki parti sisteminde, bunlar ezilebilirler. İki parti sistemine müncer olacak bir kutuplaşma, toplumda hâsıl olacak yeni fikirlerin partileşmesine de imkân bırakmaz. Bu yol ile, demokrasimizin halk malı olması niteliği gerçekleşemez. Bu hükmün değerini anlayabilmek, ve Türkiye'de yapılacak seçimleri daha sıhhatle tesbit edebilmek için, parti sistemleri üzerinde mevcut klâsik bilgileri, şöyle bir muhakemeden geçirmek iyi olur.

Demokrasimizi halkın malı olma niteliğine kavuşturacak parti sistemini bulmamız için, mevcut klâsik parti sistemleri içinde, durumun alacağı farazî mahiyeti şöyle gösterebiliriz :

A — İki parti sistemi faraziyesi içinde durumun incelenmesi : Önce, hemen şunu belirtelim : Parti sistemi terimi, pek basit olarak, parti sayısını ifade eder. Parti sistemi deyimi yerine, parti sayısı deyimini kullanabiliriz. Fakat siyasal edebiyat, deyimi, bu haliyle kullanılmaktadır. Fakat, bu sayı da, bir mutlak sistematik gerçeği ifade etmez. İki parti sistemi vardır, dediğimiz zaman, mutlak olarak — ve ancak — iki parti vardır, demek istenmez. Durum şudur : Parti sistemi, parti sayılarını ifade eder. İki parti sistemi de, siyasî hayatta başlıca iki partinin rolü olmasını ifade eder. Yoksa, parti sayısı, fiilî olarak, ikiden fazla olabilir, fakat bunlardan, ancak iki tanesi, siyasî hayatı etkileyorsa, sevk ve idare ediyorsa; siyasî hayatı, ancak iki partinin iktidar - muhalefet ikiliğini teşkil etmesi temelinde yürüyorsa sistem, iki parti sisteminden ibarettir.

a — Bu durumu, doğuran, geliştiren sebepler : İki parti sistemi, sosyal yapı, sosyal zihniyet, siyasal şartlar, seçim sistemi gibi türlü âmillerin itişisi ile meydana gelir. Bunları, teferruatı ile göstermenin yeri burası değildir. Partiler kanalıyla demokrasimizi halkın malı haline getirme amacına ulaşmak için Türkiye'deki parti rejimini incelerken, bilinmesi gereken bazı hususları, kısaca işaret etmemiz de gerekir. Buna göre :

i — İki parti sisteminin doğması ve işlemesi için, fikirler kademelenmesinin, gruplaşmasının, iki büyük ve zıt fikir mihrakı, mihrakı üzerinde olması gerekir. Bir başka deyimle, ülkeye, başlıca iki büyük ve zıt esprinin, fikrin hâkim olması ve öteki fikirlerin, bu iki ana zihniyet, telâkki tarzı, fikri içine irca edilmiş olması gerekir. Bunun klâsik örneğini de İngiltere teşkil eder.

Gerçekten, Prof. Esmein'in vaktiyle tesbit ettiği üzere, her ülkede bir ilerici espris, bir de tutuculuk (muhafazacılık) espris bulunur. Bazı ülkelerde, fikir hareketleri, dilek ve esprasyonlar, bu iki kutbu üzerinde şekillenir. Binaenaleyh, zamanına göre bir ilerici fikir hâsıl olur. Bu, toplumu, ileriye doğru atmak ister. Bir de, bunun hamleleri ile bazı müesseselerin — toplumu kuran ve ayakta tutan temel müesseselerin — sarsılmamasını, yıkılmamasını temin etmek üzere, tutucu fikir hâsıl olur. Partilerde, bu fikir kutuplaşmasına uygun olarak bu ikili şekilde doğar ve gelişir.

ii — Demokrasi geleneğinin; ikili bir zıtlasma, ikili bir savaşma anlayışı içinde kurulup gelişmiş bulunması da ,iki parti sistemi ni davet eder.

Gerçekten, bazı ülkelerde demokrasi, bazı mücerret fikirlerin yerleşmesi ve hükûmet etme sisteminin, buna göre, sun'î müdahalelerle ayarlanması şeklinde kurulmamıştır. Mevcut ve hâkim bir fikre tarih içinde sürekli olarak karşı gelmek; mevcut ve yürüyen bir sisteme muhalefet etmek suretiyle ve ihtiyacıyla meydana gelmiştir. Bir başka deyimle, demokrasi, mevcut ve yürüyen bir sistemi, bir alternatif ile değiştirmek, hiç olmazsa, tadil ederek ıslah etmek ameliyeleri sonucu olarak gelmiştir. Meselâ, İngilterede demokrasi, krallığa karşı gelmek; «Taht» ın üstünlüğüne karşı, «Parli-man» ın üstünlüğünü getirmek; hükûmet sistemini, buna göre ayarlamak ameliyeleri ile gelmiştir. Demokrasi, siyasal savaşın, böyle bir ikilik halinde başlayıp devam etmesiyle kurulmuş ve gelişmiştir. Tarih, tabii akımını yürütmüş, bu ikili savaşma, modern çağda, «İktidar - muhalefet savaşı» ikiliği halini almıştır. Partiler de, buna te kabül etmek üzere, bir ikilik kazanmıştır.

iii — Demokrasiyi, çoğunluğun idaresi olarak anlayan ilmî görüşte, nazariyede ve pratikte, bu çoğunluğu kurmanın yolunu, iki partiden birinin iktidarda, birinin muhalefette kalması sisteminde bulmuştur. Her zaman iki partiden birinin çoğunluğu, diğerinin muhalefeti, bu demokrasi gereğine göre kolayca teşkil ve ifade edebilmesi için, fikir bölünmelerinin olmaması, yani, ortada, bilhassa iki büyük partinin bulunması gerekir.

iv — Seçim sisteminin de tek turlu, basit çoğunluk esasında olması, iki parti sistemini teşvik ve tahrik eder. Bu sistemde, birbirine yakın, ama tek başına şansı az olan partiler, şanslarını ve kendilerini birleştirmek için, iki kutup üzerinde toplanırlar. Seçmen davranışları da, bunu kolaylaştırır. Çünkü, seçmenlerde, şansı az küçük partilere oy verip, oylarını yanmış görmekten ise, büyüklerden birisini tercih ederek, oy kutuplaşmasına imkân verirlerken, bu da, parti kutuplaşmasına müncer olur.

O halde, Türkiye'deki durum nedir? Ne olmalıdır, sorusuna verilecek cevaba göre, parti rejiminin, parti sistemi unsurunu da açıklığa kavuşturmuş oluruz.

Türkiye'de de, meselenin esasına bakacak olursak, bir bakıma, bütün şartların, iki parti sistemini davet etmekte olduğu kanısına varırız :

Gerçekten, Türkiye'de, her şeyden önce Mustafa Kemal Atatürk ile başlamış bir ilerici espri, zihniyet vardır. Bunun da karşısında, islâmî, Orta Asya telâkkilerine dayanan bir tutucu zihniyet vardır. O halde, siyasal parti rejiminin, buna göre şekillenmesi gerekir. Bu da, iki parti sisteminin yerleşmesidir.

Keza, Türkiye'de demokrasi, Halife - Sultan ve onun hükûmeti üstünlüğü yerine, halkın, milletin hükûmeti ve iktidarının ifadesi olan parlâmentonun üstünlüğünü kurma ameliyeleri olarak başlamış ve gelişmiştir. Bu suretle, siyasal savaş, ikiliğin üzerine kurulma geleneğini kazanmıştır.

Nihayet, Türk aydınları zihniyeti de, demokrasiyi, çoğunluğun idaresi olarak anlamağa pek elverişlidir. Binaenaleyh, bu çoğunluğu kurmanın en kestirme ve rasyonel yolunun da, iki parti sistemi olduğunu kabul, onlara sempatik gelmek gerekir.

Ve en nihayet, demokrasinin gerektirdiği çoğunluğun idaresini kurmanın seçim sistemi olarak en rasyonel yolunun da, tek turlu basit çoğunluk sistemi olduğu fikri de, Türk aydınlarına, pek mülâyim gelmek gerekir. Esasen, gelenek de, 1961 seçimlerine kadar, bu yolda kurulmuştur.

Binaenaleyh, Türkiye'deki mevcut şartların, ikili parti sistemini, Türkiye'deki siyasal partiler rejiminin bir unsuru haline soktuğunu, getirdiğini kabul etmek gerekir gibi gözükmektedir.

Fakat iki parti sisteminin doğurduğu sonuçları da mütalâa etmeden bir tercih yapmamak gerekir. Bu noktayı da kavramak için, daha önce, iki parti sisteminin özelliklerini incelemek gerekir. Bu incelemeyi yapan, iki parti sisteminin doğurduğu neticelere göre, Türkiye'nin yapması gereken tercihi arayacağız.

b — İki parti sisteminin özellikleri : Bu sistemin, kendisine mahsus özellikleri vardır. Bu özellikler, bir bakıma, sistemin doğurduğu sonuçlar olarak da mütalâa edilebilir. Fakat, asıl, bu özellikler dolayısıyla bazı sonuçlar hâsıl olmaktadır ki, biz, sistemin doğurduğu sonuçlar olarak, asıl bunları göstermek gerektiğine inanıyoruz.

i — İki partili sistem, fikir ve alternatif fikri daima hazır bulundurmak suretiyle, kolay bir iktidar münavebesi sistemi halinde gözükür. Bu suretle, sistem kendi bünyesinde, hükûmet kurma kolaylığını ihtiva eder.

ii — İki partili sistem, alternatif fikirlerden seçim zaferini kazanmış olan bütün teşriî düzelme iktidarda kalma imkânını vermek

suretiyle, kendi bünyesinde, hükûmet istikrarı niteliğini de ihtiva eder. Bu, hükûmeti devam ettirme kolaylığı niteliğidir.

iii — İki partili sistem, icra kuvvetine bir üstünlük sağlama niteliğini de ihtiva eder. Çünkü, bu sistemde, alternatif fikirlerden seçim zaferini kazanmış olan, meclis çoğunluğunu teşkil edecektir. Bu yol ile, meclise de hâkim olacaktır. Ona da, yani bu meclis çoğunluğuna da, parti disiplini yoluyla, hükûmet hâkim olacaktır. O halde, bu sistem; hükûmeti kurma kolaylığını, hükûmeti istikrar içinde devam ettirme kolaylığını ihtiva ettiği gibi, hükûmetin de, bu disiplin yoluyla meclise hâkim olması kolaylığını ihtiva eder. Bu suretle, sistem, icra kuvvetine üstünlük sağlama niteliğini de haizdir.

c — **Siyasal ve sosyal bünyeye göre, iki parti sisteminin doğurduğu sonuçlar** : İki parti sistemi, bu özelliklerinden sızmak üzere, bazı sonuçlar doğurur. Bu sonuçlar, siyasal ve sosyal bünyenin az gelişmişlik veya gelişmişlik içinde bulunmasına göre de, birbirinden ayrı olur. Burada, ülkeleri, siyasal ve sosyal bünye açısından gelişmiş veya az gelişmiş diye tavsif etmenin zorluğunu anlıyoruz. Bu tavsife yarayacak ölçüyü, şöyle vermenin mümkün olacağını sanıyoruz : Seçmenlerin ve seçilenlerin, bir demokrasi teorisinin dayandığı fikir beyanı az çok bildiklerini; seçimlerin, bu fikir beyanının tartışıldığı bir ortam içinde geçtiği; demokrasi tatbikatının da, bu fikir beyanı ışığı altında bir süreklilik istidadı gösterdiği ülkeler, siyaseten gelişmiş ülkelerdir (tabî, demokrasi teorisini ve onun dayandığı fikir beyanının ne olduğunu; bu fikir beyanının ışığı altındaki bir sürekli tatbikat istidadından neyin kastedildiğini, ayrıca tâyin etmek gerekir). Bunların olmadığı, yeter derecede olmadığı, bu unsurlardan bazılarının aksadığı ülkelerde, siyaseten az gelişmiş ülke halindedirler.

i — **Siyaseten gelişmiş ülkelerdeki sonuçlar** : İşte, siyaseten gelişmiş ülkelerde, iki parti sistemi, — hükûmeti kurma kolaylığı, istikrar içinde, bütün teşriî dönemce sürdürme kolaylığı, hükûmete bir üstünlük getirmesi kolaylığı yüzünden — hükûmetin, dinamik esaslı siyasal tercihler ifade eden büyük icraat yapabilmesi sonucunu doğurur. İki parti sisteminde, hükûmetler, büyük ameliyeler icra edebilirler. Tecanüslü, ahenkli, açık fikir beyanlı, disiplinli ve binaenaleyh kendisine itaatlı çoğunlukları sevk ve idare ederek, çapı geniş siyasal tercihlerde bulunabilirler.

Fakat, bu sistem, her zaman bu mes'ut sonuçları verme istidadını da muhafaza edemeyebilir : Partilerden birisi, parlâmentoda büyük bir çoğunluk elde edemediği, nisbî bir çoğunlukla iktidara

gelmiş olabilir. O zaman, iki parti sisteminin haiz olduğu hükümet etme kolaylığı, pek olmaz. Binaenaleyh, icra kuvvetinin üstünlüğü niteliğinden yararlanmak da, pek mümkün olmaz. Hükümet, pek az bir farkla bir çoğunluğa dayandığı için, büyük operasyonlara giderken tereddüt eder. İki parti sisteminde de mevcut olan küçük partinin desteğini elde etme ihtiyacını duyar. Kendisinden pek az farkla iktidarı işgal etmiş bulunan parti hükümetinin büyük operasyon teşebbüsleri karşısında, muhalefette, ademi mutabakat hali, psikolojik olarak da artar. Bu da, her şeyin itidalli bir muhalefetin sayesinde mümkün olduğu yerleşmiş demokrasilerde âdet olmayan çatışmalara yol açar.

Şimdi, mütalâaların bu noktasında, Türkiye'ye dönelim : Türkiye, siyaseten gelişmiş sayılamaz. Binaenaleyh, iki parti sisteminin, mes'ut sonucu, yani, hükümeti devam ettirme ve üstün mevkie getirme kolaylıklarından gelen büyük icraata girişme fazileti, bu ülkede, aynı ile doğmaz. Hele, iki parti sistemine rağmen, seçimlerde, partilerden birisinin kazanacağı çoğunluk, bir kaç farktan ibaret bir nisbî çoğunluk halinde kalırsa, muhalefette görülecek olan psikolojik ademi mutabakat hali, son derece şisecektir. Bu da, çatışmaları, son derece artıracaktır. Az farklı bir iktidarın, gene de mevcut olacak olan bir küçük partinin desteği ile büyük operasyonlara gitmesi halinde, bu operasyonlar, gerçekte, ancak o küçük partinin tercihlere ibaret kalacaktır ki, psikolojik ademi mutabakatı zaten yüksek olan muhalefetlerin direktmesi, bu takdirde daha da yüksek dozda olacaktır.

Görülüyor ki, Türkiye'de siyasal parti rejimi içinde çok partili bir sistemi yerleştirme, ilmî mantık ve gerekler açısından, pek mümkün gözükmemektedir.

ii — **Siyaseten az gelişmiş ülkelerde sonuçlar :** İki parti sisteminin az gelişmiş bir ülkede doğuracağı sonuçlar açısından bakınca, bu sistem, daha da sakıncalı gözükecektir :

Böyle bir ülkede, iki parti sistemi, iki esaslı sakıncayı davet edecektir. Önce, iktidarı kazanmış parti içinde kuvvetli bir iktidar temerküzü olacaktır. Partilerin bünyesinde, zaten, oligarşik bir gelişme akımına elverişlilik vardır. Siyaseten az gelişmişlik ortamı içinde bulunan bir ülkede, bu oligarşik akımı önleyici fikriyat, zihniyet, kurumlar ve uygulamalar olmadığından — veya zayıf bulunduğundan — bu ülkelerde oligarşik akım, daha da çok ve yoğun olacaktır. O zaman da, iki parti sisteminin «icra kuvvetine üstünlük tanıma niteliğini» bu temerküz sayesinde, mahiyet değiştirecek; oligarşi

mutlakiyeti», «oligarşi hâkimiyeti» haline dönecektir. Bu da, iktidar suiistimalleri ve demokrasi sapmalarına yol açacaktır.

Bu hükmü, daha geniş tafsilat ile doğrulamaya kalkmaktan ise, iki partili sistem içinde, 1950-60 arasında, D. P. nin uğradığı oligarşik iktidar temerküzü örneğini işaret etmekle yetineceğiz.

İkinci sakıncaya gelince : İki parti sistemi, fikirleri, zihniyetleri, esprileri, esprasyonları da, iki nokta üzerinde kutuplaştırıyordu. Bu, doktrin ve program kutuplaşması demektir. İki parti sistemi içindeki siyasal görüşler, doktrinler, zengin nüanslı halleri ile mevcut olamazlar, yaşayamazlar, siyasal gidiş üzerinde etkili olamazlar. Bütün nüanslı düşünceler, nüanslı doktrinler, bu nüanslarını kaybederek, iki ana doktrine, programa münker olurlar. Binaenaleyh, memlekette, yeni ve denenmemiş çözüm yolları arama vetiresi azalır. Yeni ve denenmemiş çözüm yolları getirici fikriyat, sathiliğe, fakirliğe, basitliğe uğrar; bir genel görüş içinde, kendisine yenilik ve denenmemişlik niteliği veren rengini kaybeder.

Gerçekten, iki parti sisteminde, her hangi bir ana parti, kendi mensuplarının oyu ile değil, siyasal savaşın merkezinde, bir ölü noktada bulunan bağımsız seçmenlerin oyu ile seçimi kazanır. Onun için, Prof. Smith'in pek güzel belirttiği üzere, bu sistemde partiler, bu ölü noktada bulunan seçmenlerin esprasyonlarına sığmayan yeni ve denenmemiş meseleleri ortaya atmak cesaretini gösteremezler. Yeni meselelerin, denenmemiş cür'etli, ilerici çözüm yollarının ortaya atılması, zaten, zaman zaman ortaya çıkan ikinci derecedeki partilerin görevidir. Eski ve büyük partiler, yeni meseleler ve yeni çözüm yolları ortaya atarlarsa, orta bölgede bulunan seçmen oyunu kaybedeceklerinden korkarlar. Fakat, küçük partilerin ve yeni partilerin, esasen kaybedecek bir şeyleri yoktur. Tersine, ileri sürdükleri esaslar itibar görürse, çok şey kazanabilirler. Öyle ki, partilerden birisini bertaraf ederek, onun, siyasal ağırlığını, önemini, etki gücünü kazanırlar. Bunu yapamamaları bile, onlar tarafından ileri sürülmüş bulunduğu halde, halkın tasvibini elde edecek olan, halk tarafından tutulmuş bulunan yeni prensipler, meseleler, çözüm yolları, ana partilerden birisi veya her ikisi tarafından benimsenir.

İşte bu temsil gösteriyor ki, iki parti sistemi, siyasî fikriyatı, nisbeten durgunluğa, tutuculuğa (muhafazacılığa) statücülüğe sevk etme istidadındadır. Bunun, muhakkak böyle olduğunu ve olacağını ileri sürmeğe lüzum yoktur. Fakat, pek açıktır ki, iki parti sistemi, plüralist siyasal düşünce yapısına ve yelpazesine bir kapanıklık getirme istidadındadır. Bu sistemin uygulandığı bir ülkede, siyasal fi-

kirler hayatının, böyle kapalılığa, darlığa düşmesi pek mümkündür. Buralarda, çok parti sisteminin küçük partilerinin, yeni partilerinin, yeni, denenmemiş, ileri, cür'etli fikirler getirme ameliyesi zorluklara uğrayabilir.

Durumu Türkiye şartlarına taşıdığımız zaman şu sonuçları kabul etmemiz gerekecektir : Türkiye, 1946 - 60 arası seçimlerin verdiği sonuçlara göre, şekli bir çok parti sistemi içinde, esasta, iki parti sistemi şeması altında yaşamıştır : D. P. - C. H. P. ikiliği içinde kalmıştır. Vâkıa, diğer küçük partiler de olmuştur. Fakat bunlar, yeni fikriyatların getirdiği, yeni ihtiyaçları çözmek için aranması gereken yeni çözüm yollarının getirdiği ayrı felsefî temelde kuruluşlar olmamıştır. Bunlar, D. P. den kopmalardan hâsıl olmuşlardır. Felsefî temelleri, anatomileri, D. P. rengini muhafaza etmiştir. Şahsî sebeplerden, taktik sebeplerinden ve bir miktar da, D. P. içinde hâsıl olan merkezî liderlik mükellefiyet gidişini tadil isteğinden doğmuşlardır. Onun için, biraz müsamahalı bir teşhis ile, bu süre içinde esas durumunun, C. H. P. tezi ile, ona vâki D. P. antitezinin ifade ettiği ikilikten ibaret kaldığını söyleyebiliriz.

İşte bu durumdur ki, — türlü âmillerin de bir araya gelmesi ile — bu süre içinde, siyasal savaşı, yeni, cür'etli, ilerici çözüm yolları arayan, yeni meseleler getiren unsurlardan yoksun kılmıştır. Şimdi, tekrar bu yoksunluk içine düşmek, veya ondan çıkamamak üzere, iki parti sistemini, çağrıcı, itici, geliştirici şartları gerçekleştirmeğe kalkmağa lüzum yoktur. İki parti sisteminin doğurduğu sonuçlar, Türkiye için elverişli değildir. Türkiye, yeni meseleler, yeni ihtiyaçlar, yeni çözüm yolları safhasına girmek üzeredir. Fikirleri, kısa bir süre içinde eriten ve binaenaleyh, yeni olarak yaşamalarına imkân vermeyen iki partili sistem, onun siyasal partiler rejiminin unsurlarından olamaz.

B — Çok parti sistemi içinde durumun incelenmesi : Bu da, siyasal hayatta ikiden fazla partinin etkili olduğu sistemdir. Burada, modern demokrasinin işlemesi için gereken iktidar - muhalefet ikiliği, iki parti mihrakı, temeli üzerinde kurulmuş olmaz. İçinde türlü partilerin bulunduğu ve boyna yer değiştirdiği iktidar grubu - muhalefet grubu halinde kömülenmiş bir çok parti temeli üzerinde kurulmuş olur. Bazan, iktidar grubunda bir çok parti - muhalefet hakkında tek parti kalmış olabilir. Ama, her hal ve kârda, siyasal hayatı, ikiden fazla parti (iktidar - muhalefet olarak) etkilemektedir.

a — Bu durumu doğuran, geliştiren sebepler : Çok parti sisteminin doğması ve işlemesi de, kendine mahsus âmillerin eseridir,

i — İki parti sisteminin doğması ve gelişmesi için, önce, fikir noanslarına önem veren bir plüralist hürriyet zihniyetinin mevcut olması gerekir. Böyle bir zihniyet içinde, birbirlerinden ancak birer noansla dahi olsa ayrılmış bulunan fikirlerin, bu noansları içinde yaşaması zihniyetinin devamı gerekir.

ii — Seçim sisteminin de nisbî temsil (veya iki türlü çoğunluk sistemi) esasında olması gerekir. Bu sistemde, seçim, memleketteki hemen her türlü fikirlerin meclise gelmelerini kolaylaştırır. Bu sebeple, bu fikirler, parti halinde teşkilâtlanıp toplumu, siyasal hayatı etkileme işine, ümitle, az çok şansla girişirler.

b — **Çok parti sisteminin özellikleri** : Bunlar da, âdeta, iki parti sisteminin gösterdiği özelliklerin tersinden ibarettir.

i — Mecliste hemen hiç bir partinin hükûmet çoğunluğu olmadığından hükûmet kurma zorluğunu, iktidar münavebesi zorluğunu ihtiva eder. Bu yüzden hükûmet, koalisyon ile idare edilmek zorundadır. İşte bu koalisyonları kurmak zordur.

ii — Müstakar hükûmet zorluğunu, imkânsızlığını ihtiva eder. Bünyesinde çifte muhalefet beslemek zorundadır. Yani, hem mecliste bir muhalefet vardır; hem de, bizzat hükûmet içinde bir muhalefet vardır.

iii — Parlâmento üstünlüğü niteliğini de ihtiva eder. Zira, hükûmete üye veren partilerin meclis grupları, bu üyelerini, pek kolayca hükûmetten çekebilirler. Bu, meclisin, hükûmet üzerindeki faaliyetlerini çoğaltan, sonunda, meclisin, hükûmet üzerindeki hâkimiyetini meydana getiren bir sebep teşkil eder. Hükûmeti, istediği her an kırmağa ve yeniden kurmağa kabiliyetli bir meclis önünde, hükûmetler, çekingen ve bir tâbi esprisi ile hareket ederler.

c — **Çok parti sisteminin doğurduğu sonuçlar** : Çok parti sistemi de, bu özelliklerinden sızmak üzere, bazı sonuçlar doğurur. Bu sonuçlar da, siyaseten gelişmişlik derecesine göre farklılaşır :

i — **Siyaseten gelişmiş ülkelerdeki sonuçlar** : Böyle ülkelerde çok parti sistemi, vardığı koalisyon ile yönetme zorunu dolayısıyla; koalisyonların da müstakar bulunmaması sebebiyle; ve nihayet, işten çok tartışmayı, cedelleşmeyi seven meclislerin üstünlüğü yüzünden hükûmetlerin boyna rahatsız edilmesinden dolayı; hükûmetler, dinamik, büyük icraat yapma zorluğu ile karşılaşır. Bu, hükûmet müessiriyetsizliği sonucu teşkil eder. İşte, memleket, bu sonuca düşer. Bundan kurtulmak için de, siyasal rejimini değiştirme eğilimi-

ne kapılır. Fakat, memleket, siyaseten gelişmiş olduğundan, gene de hürriyet şeması içinde, hürriyet temeli üzerinde, demokratik eş-kâl içinde kalma istidadını kaybetmez. Siyasal rejim, bu esaslara sadıkkalmak şartıyla ıslah edilmek istenir. Siyasal hürriyetler ve siyasal parti rejimi gene sürer. Demokrasi teorisinin gerektirdiği devrî seçimler gene yapılır. Yalnız, iş görmeğe istidatlı, şahsiyetli, etkili bir icra uzvuna ulaşmak; ona icralarda bulunma kolaylıklarını açmak istenir.

İşte, buna da, ülkenin, zaten, siyaseten gelişmişlik şartlarından gelen «Hürriyet geleneği» yüzünden varılır. Öyle ki; çok partili sistem, fikir nüanslarını muhafaza ederek yaşatan plüralist hürriyetçilik ortamı teşkil etmesi yüzünden, hürriyet geleneğinin devamı sonucunu da doğurmuştur denebilir.

Özetle; çok partili sistem, bir yandan, hükûmet müessiriyetsizliğini doğururken; öte yandan, hükûmet müessiriyetini aramağa ve onu siyasal hürriyetler içinde kurmağa elverişli bir hürriyet geleneğinin yerleşmesine sebep olur. Öyle ki, artık hükûmet müessiriyetini, totaliterlik şekilleri içinde arama ihtiyacı duyulmaz.

Durumu, Türkiye açısından ele aldığımız zaman, Türkiye'nin, siyaseten gelişmişlik içinde sayılamıyacağını söylemiştik. Binaenaleyh, çok partili sistemin, siyaseten gelişmiş ülkelerdeki sonuçlarının, burada da olduğu gibi hâsıl olacağı faraziyesini ileri sürmek zordur. Ama, bu sistemin vardığı koalisyon hükûmetleri sisteminin hükûmet müessiriyetsizliği getirmesi hali, bir mihanikî sonuç olarak, Türkiye'de de olduğu gibi gerçekleşecektir. Bu hükmü kolayca verebiliriz. Üç yıllık siyasal deney de, bunu göstermektedir. Yalnız, bu hükûmet müessiriyetsizliğinden kurtulma tedbirlerinin, siyaseten gelişmiş bir ülkedeki kolaylıklar içinde aranabileceğini ileri sürmek zor olur. Bununla beraber, koalisyonların parti uyarşisi hâkimiyetini doğuran temerküze imkân vermemesi, çeşitli fikirleri bir arada yaşatması faziletleri dolayısıyla, ne de olsa, çok parti sisteminin, Türkiye'de de, hürriyet geleneğine hizmet edeceği söylenebilir.

ii — **Siyaseten az gelişmiş ülkelerde sonuçlar** : Onun için, çok parti sisteminin, bilhassa, siyaseten az gelişmiş ülkelerde, hürriyet geleneğinin yerleşmesine hizmet edeceği, daha kesin olarak söylenebilir. Bu sistemden, bir çok fikirleri siyasal parti yapısı içinde muhafaza etme, yaşatma gücü dolayısıyla, böyle bir sonuç beklenebilir. Siyasal ve sosyal yapı, gelişmişlik görüntüsü gösteriyorsa, burada, çok parti sisteminin, hürriyet geleneğini devam ettirdiği söylenebilir. Fakat bu yapı, az gelişmişlik içinde bile olsa, sistem, burada da,

bir çok fikirlerin bir arada bulunmasına verdiği imkân dolayısıyla, hürriyet geleneğinin yerleşmesine sebep olmaktadır, denebilir.

Hürriyet geleneği yerleştikçe de, çok parti sistemi içinde, partilerin — bilhassa yeni partilerin — yukarıda sözünü ettiğimiz yeni ve denenmemiş fikirleri araması, yerleştirmesi, etkili kılması vetiresi cereyan eder.

Türkiye, yeni fikirlere, yeni ve denenmemiş çözüm yollarına pek muhtaç bir hayat safhası yaşamaktadır. Onun için, kendisine bu yolu açacak çok partili bir sistemden feragat edemez. Bu sistem, onun, yeni fikir arama, hürriyet geleneğini yerleştirme ihtiyaçlarına karşılık olur. Bu sistem, onun, mümkün olduğu kadar plüralist hürriyetçilik ve zihniyetini benimsemesine yarar.

Bununla beraber, Türkiye, bu sistemin getireceği koalisyon hükümetlerinin zayıflığı, tecanüssüzlüğü, disiplinsizliği sebebiyle, bu sistem içinde, bilhassa ekonomik ve bilhassa sosyal münasebetler ve yapı alanında büyük operasyonlara gitme zorluğu ile karşılaşır. Burada, paradoksal bir sonuç yaratır : Bir yandan hürriyetçi fikir geleneği yerleşir ve gelişirken, yani, yeni meselelere, yeni ihtiyaçlara, yeni cevaplar getirme akımı gelişirken, öte yandan, hükümetlerin, gene de belli bir statükocu zihniyet içinde kalması, zayıf denemelerden ibaret kalan icralardan öteye geçememesi hali ortaya çıkacaktır.

İşte bu noktada, çok partili sistemin, bir tâlî sonucu ile daha karşılaşma ihtimali ortaya çıkacaktır : Çok partili sistem, yerini ya bir otoriter rejime bırakacaktır, ya da, hükümetleri, sola açılmış partilerin etkisi altına alarak, onlara, büyük operasyonlara girişme gücünü kazandıracak bir toplumcu partiler hegemonyası sistemi haline gelerek devam imkânını bulacaktır.

Siyaseten çok gelişmiş ülkelerde, çok parti sisteminin bir otoriter idareye yerini bırakması zor olur. Yerleşmiş bulunan hürriyet geleneği, fikirlerin, nüanslarını muhafaza ederek yaşama isteme geleneği ve ihtiyacı, her şeye rağmen, kendini kabul ettirir. Hükümet etkinliği, gene de, «demokratik şekil ve mahiyet içinde kuvvetli icra» formülü içinde aranır. Fakat, az gelişmiş bir siyasal ortamda oluşu, demokratik şekil ve mahiyet içinde tutucu kuvvetler, bu kadar etkili olmadığından, buralarda, çok partili siyasal hayatın sonunda, bir otoritaryanizme varması pek muhtemeldir. Birinci Dünya Savaşının sonunda ortaya çıkan otoritaryanizmleri, bu oluşun bir ürünü saymak mümkündür. Çünkü, Almanya, İtalya, Polonya gibi ülkeler, Avrupa uygarlık ailesi içinde bulunmakla beraber, tarihlerinden, İ.

giltere, Fransa ve öteki küçük Şimal ve Manş denizleri memleketleri gibi, bir hürriyet tadı almamışlardır. Onun için, bu memleketlerde, Birinci Dünya Savaşının getirdiği problemleri çözecek bir çok partili siyasal hayat mümkün olmayınca, bu ülkeler, kaderlerini, otoritaryanizmlerde aradılar. İkinci Dünya Savaşının sonunda ortaya çıkan yeni Asya - Afrika grubu memleketlerdeki siyasal hayat da, parti rejimi açısından incelemek gerekir. Buralarda da, çok partili siyasal hayat sisteminin, daha üniter bir şekle doğru gitmesinin sebepleri arasında, bu sistemin, idarelerde de, kuvvetli icralar getirememesini de zikretmek gerekir.

Türkiye'ye gelince; aynı büyük siyasal kuralın, aynı büyük siyasal determinizmin, buradaki oluşu etkilememesi için bir özel oluş safhasının bulunması gerekir. Yoksa, aynı determinizmin burada da, çok partili siyasal hayatın çözemediği problemleri, üniter bir siyasal şekil içinde çözmeyi aratması gerekir. Nitekim; 1960 ihtilâlinden sonra, bu aramanın, iki deneyi de yapılmamış değildir.

Fakat, Türkiye'de, siyasal oluş ibresinin ikinci ihtimali «Toplumcu partiler hegemonyası altında bir çok partili siyasal hayat» ı getirme noktasını da gözden kaçırmadığını kaydetmek lâzımdır. Bu da sebepsiz değildir: Türkiye'de, siyasal iktidar mutlakiyeti geleneği, tanzimatlardan beri sınırlanmağa, zayıflatılmağa, değiştirilmeğe bir demokrasi iktidarı haline getirmeğe uğraşılmaktadır. Zigzıkları ne kadar çok olursa olsun, sosyal ortamın ve fikriyat hayatının elverişsizliği ne kadar yoğun olursa olsun, bu, «iktidarın tabiatını değiştirme akımı» da sürebilmektedir. Bu akım, âdeta bir hürriyet geleneği, o, siyaseten gelişmiş ülkelerdekine benzer bir hürriyet tadı getirmiştir, yerleştirmiştir. Bu sebeple, Halife - Sultan mutlakiyeti, yeni zamanlara mahsus bir siyasal biçim içinde geri gelmek imkânını bulamamıştır. Muhtemeldir ki, bu hürriyet geleneği, bu hürriyet tadı, Türkiye'ye mahsus siyasal biçimi, sola açılmış fikirlerin etkisi ile, toplumcu partilerin hegemonyası altında bir plüralizmde bulsun. İbrenin, nereye kayacağını şu münasebet tâyin edecektir: İçinde bulunduğumuz iki büyük partiye rağmen varlıklarını devam ettiren diğer küçük partilerin de siyasal hayatı etkilediği çok partili sistemin içinde hürriyet geleneğinin devamı ve fakat, aynı zamanda, problem çözme gücünü de göstermesi imkânı...

c — **Tek parti sistemi içinde durumun incelenmesi**: Bu sistem, devlet iktidarının sürekli ve zorunlu olarak, tek parti elinde ve tekelinde olmasını ifade eder. Bu sistem içinde, partiler arasında ve partiler kanalıyla yapılan bir siyasal iktidar savaşı, hukukan düzen-

lenmiş değildir. Bir iktidara gelme vetiresi, elbette vardır. Fakat bu, partilerarası bir iktidar savaşı halinde organize edilmiş, hukukileştirilmiş değildir. Çünkü, sistemde, başka parti ve resmen tanınmış, korunmuş bir siyasal muhalefete yer yoktur. Hukukça da tanınmış alternatif siyasal kuvvetler yoktur. Muhalefet, aynı partinin içinde, siyasal yollarla şekillenir, etki getirir, kendini belli eder ve imkân bulursa, parti içi iktidar değişmesine varır.

a — **Tek partili hali doğuran ve geliştiren sebepler :** Böyle bir sistem de, kendisine mahsus bir oluşun sonunda meydana gelir. Fakat, genel olarak şu kural ileri sürülebilir : Tek partili sistem, esas itibariyle, bir ihtilâl ve hükûmet darbesinden sonra kurulabilir. Bir ihtilâl ve hükûmet darbesi, işin başına geldikten sonraki siyasal dayanığı olarak, tek partisini hukukan da inşa eder, kabul ettirir. Veya, tek partili sistem; çok partili bir demokrasinin siyasal - sosyal - ekonomal sebeplerle akamete uğramasından, kitle dileklerini karşılamamasından dolayı, mevcut otoriter - diktatoryal eğilimli bir partinin, iktidarı elde etmesi ve ötekileri etkisiz hale getirmesiyle kurulur.

İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan bir şekil de şu olmuştur : Marks'çı doktriner bir partinin, kuvvetli bir dış baskıdan da yararlanarak, ötekileri tasfiye etmesi ile de tek parti rejimine varılmıştır.

Tek parti sistemi, üniter - otoriter - totaliter bir doktrinin git-tikçe yayılması ile de gelişir.

b — **Tek parti sisteminin özellikleri :** Bu sistemin ilk özelliğini yukarıda da işaret edildiği üzere, organize bir siyasal muhalefetin ve onun kullanacağı siyasal hürriyetlerin mevcut olmamasıdır. Bu sistemde, genel olarak, siyasal hürriyet yoktur.

Bu sistemde, bir başka özellik de iktidarın, parti rekabeti içinde yapılan bir seçim yoluyla kurulup değişmemesi; iktidarın, ancak, bir plebisit havası içinde yapılan bir seçim ile tasvip edilerek yerinde kalması esasıdır. Mevcut seçimler; tek parti içi kademelenmenin ve kararların, halkça tasvibi şeklinden ibarettir. Sistem gereği, rejim, halk temeline inmeyi, halk esasını dayanmayı reddetmez. Hatta, bütün öteki parti sistemlerinden daha fazla olarak halk temeline inmeyi arar. Fakat bunun şekil olarak, partiler rekabetine iltifat etmez. Parti, resmen, fiilen ve hukukça bütün halkı kapsamadığı halde, ideolojik açıdan tek parti ile halk esprasyonları ayniyeti vardır. İktidar o partininindir. Siyasal realitede, iktidar, tek parti içi bir uzuv-

laşma ile, parti liderlerinin eline geçer ve liderlerin kontrolünde icra olunur. Değişmede, gene parti içi bir oluşma ile, parti içinde olur.

Bu sistemde, pek kuvvetli bir disiplin dolayısıyla pek kuvvetli bir parti içi iktidar temerküzü vardır. Parti - devlet ayniyeti hâsıl olmuştur. Bu sebeple, devlet iktidarı, parti içi merkez organları elinde toplanmıştır. Parti içindeki iktidar temerküzü, devlet hayatında da devam eder.

c — **Tek parti sisteminin doğuracağı sonuçlar :** Tek parti sistemi de, yaşayan her canlı sistem gibi, bazı sonuçlar doğurur ve kendi hayatı da bu sonuçlara göre tâyin edilir. Bir kere, tek parti sistemi, plüralist hürriyet dokusunu tadil eder. Artık, onda, birbirine zıt fikirler bir arada yaşamaz. Ancak, belli bir ideolojinin fikirleri yaşar. Ve binaenaleyh, bu ideolojinin mahiyetine göre, sağ veya sol olmak üzere, sürekli bir otoriter rejim ortaya çıkar. Fakat buna rağmen, gene de, bir siyasal liberalizmin tadil edici unsurları, zamanla ortaya çıkmamazlık etmez.

Bazan da, tek parti sistemi, kendi parti - devlet ayniyetini bozarak, çok partili siyasal hayata geçmenin bir kısa vâdeli intikal rejimi haline girer. Türkiye, bunun örneğini vermiştir. Türkiye, tek partiden, çok partili siyasal hayat biçimine, normal bir gelişme ile geçmiştir. Tek parti devrinde, plüralist hürriyet payını topluma geçmenin şartı olan bazı sosyal ve kültürel radikalizme geçilmiştir. Tek parti devri, bu temel yapı radikalizmlerini başarma dönemi olarak kullanılmıştır.

Fakat Türkiye'de bu devreye dönme istidatları, gene de vardır. Türkiye'nin «rejim için rejim icat etme» safhasıyla yetinemiyeceğini «demokrasi hatırı için bir şekli demokraside ısrar» etmenin yersizliğini ileri süren görüşler, muhakkak vardır. Bunlara göre önemli olan, Mustafa Kemal radikalizmleri, İkinci Dünya Savaşı sonu şartları içinde geliştirerek problemleri çözmeğe elverişliği gösterecek bir sisteme ulaşmaktır. Önemli olan, çözülmüş problemleri içinde huzura kavuşmuş; elinde problem çözmeğe elverişli bir iktidar bulunan bir sisteme sahip olmaktır. Bu da, tıpkı ile, siyasal hürriyetlerin ve siyasal muhalefetin olmadığı bir sistemdir. Yani tek parti sistemidir. 1960 ihtilâli, hemen, gene siyasal hürriyetli ve siyasal muhalefetli bir demokrasi biçimi arama isteği ile kapatılmamalı ve bir «ihtilâl olmanın tabiî mantığı» nı izlemesi idi. Oysa ki, böyle yapılmış, bir ihtilâl olmanın tabiî gereklerinden sapılmıştır. Türkiye'nin siyasal ve sosyal anatomisi, bu tabiî mantığa ve gereklere dönmeyi emreder. İşte, böyle söyleyen bir görüş ve binaenaleyh, tekrar

tek parti sistemine doğru bir gidiş istidatları, Türkiye'de vardır. Bunu görmemezlik etmemek gerekir. Durum şudur : Türkiye'nin şartları, onu, plüralizmlere elverişli bir çok partili sistem çizgisi üzerine koymuştur. Siyaseten az gelişmişlikten, gelişmişlik hüviyetine doğru olmakta olan akım sürer ve plüralist hürriyet demeti geleneği yerleşirse; Türkiye, bu şartlar içinde, radikalizmlere elverişli, sosyal muhtevalı partiler rejimi altında yaşar. Çünkü, sosyal muhtevalı partiler rejimi içinde, bu rejimin radikalizmlere elverişli ameliyeleri ile, problemler çözüme mümkün olur. Bu vetire mümkün olmazsa, Türkiye'nin kaderi, tek parti içinde teşkilâatlanmış merkeziyetçi — tam iktidar temerküzçüsü — bir sisteme bağlanır.

II — Doktrin ve program :

Doktrin ve program, genel olarak siyasal partiler rejiminin bir unsurudur. Bir ülkede siyasal partiler rejimini teşhis edebilmek için, oradaki partilerin doktrin ve program özelliğini de incelemek gerekir. Keza, doktrin ve programlara şu veya bu nitelikler tanımak, şu veya bu niteliklere, partiler doktrin ve programlarında şu veya bu ağırlıkları tanımak suretiyle, bir ülkenin siyasal partiler rejimini belli bir oluşa doğru götürmek mümkündür. Bir başka deyimle de, hangi siyasal partiler rejiminde, doktrin ve programların hangi sınırlar ve mahiyetler içinde kalabileceğini incelemek enteresan olur. Doktrin ve programlar, bir başka açıdan da siyasal partiler rejiminin enteresan unsuru olurdu : Her hangi bir parti rejiminde kalmanın şartı, doktrin ve programlara da belli niteliklerin, hüviyetlerin getirilmesidir. Bu, bilhassa, Türkiye açısından böyledir. Bunu lâıyıkı ile kavrayabilmek için, kısa bir şekilde de olsa, doktrin ve programdan, bir siyasal partiler rejiminde, neyin kastedildiğini görmek lâzımdır. Şöyle ki :

A — Doktrin : Bir siyasal parti içinde doktrin; siyasal - kültürel - hukuksal - ekonomsal ve başka nitelikteki meselelerde kendisine bağlanılan, gerçekleşmesi istenen, gerçekleşmesi gaye ittihaz edilen esaslardır.

Bazı siyasal partiler, siyasal - sosyal - ekonomsal hayat bağladıkları bu esasları, bir hayat felsefesi halinde inşa ederler. Onlar da, bu esaslar, belli bir ana prensip etrafında, sistematik bir örgü halinde mevcut olur. Üzerine dayanılmakta olan temel prensibin böyle belirgin bir halde ortaya çıkışı, partileri, tam anlamı ile doktrin partileri haline getirir. Fakat, bazan, üzerine dayanılan temel prensip, böyle belirgin halde değildir. Müphemdir, zayıftır, Siyasal - sosyal -

ekonomsal hayatı çevirecek mahiyette olması gereken esaslar, sistematik bir örgü meydana getirmezler. O zaman da, ortada, gerçek anlamı ile doktrin partisi yoktur. Ama, tam anlamı ile bir doktrin partileri olmasa bile, mademki, ortada bir siyasal partiler rejimi vardır. O halde, bu partilerin, siyasal - kültürel - hukuksal - ekonomsal hayatın meselelerine çözüm yolu getirmesi de mevcut olacaktır. Bu çözüm yolunun, yollarının da dayandığı bazı ilkeler olacaktır. Bu itibarla, pek belirgin olmasa da, pek açık ve seçik durumda bulunmasa da, siyasal partinin bulunduğu yerde, bir doktrin veya doktrinal renkte bazı esaslar da mevcut olacaktır. Siyasal parti rejimine rengini veren de, bu esaslar olacaktır. Bu esaslar, yazılı bile olmasa, davranışlardan bile sızsa, teşhis edilebilir halde bulunacaktır. Onun için, kendilerinin doktrin partileri olmadıklarını açıkça ve kesin olarak ileri sürseler bile, her partide ve binaenaleyh partiler rejiminde, doktrinal renkler aramak ve bulmak mümkündür.

B — Program : Partiye hâkim doktrin veya temel prensibin, bunu teşkil eden esasların, tatbikatta, müşahhas olarak nasıl gerçekleşeceğini gösteren tâli esaslar ile ameliyeler listesi de, programı meydana getirir.

Bir siyasal partiler rejiminden maksat, gerçek halk dileklerine ve ihtiyaçlarına tekabül eden partilerden kurulu bir siyasal hayat biçimi kurmak ise, o memlekette, partilerin, doktrin ve program imal etmeleri, doktrin ve program benimsemeleri imkânı da geniş olmalıdır. Bunun için de, her şeyden önce, kişisel - siyasal - ekonomsal hürriyetler yelpazesi geniş olmalıdır. Bu geniş hürriyetler yelpazesi içinde, zıt doktrin ve programların bir arada bulunması, türlü partilerin, birbirinden ayrı doktrin ve programda meydana getiren görüşleri benimseme imkânı ve gücünün geniş olması gerekir. İnsanların ve müesseselerin düşünce tarzına, zihniyet ve ahlâkına plüralizm tadı sinmiş bulunmalıdır. Ancak böyle olduğu takdirde ki, her parti, kendisine mahsus doktrin ve programını bulabilir.

Türkiye'deki durumu bu bakımdan incelediğimiz zaman, şu hükme ulaşmamız mümkün olur : Türkiye'de siyasal partileri, hayat felsefeleri; üzerinde sistematik bir örgü kurdukları temel prensipler açısından, pek müşahhas doktrin partileri olarak görmek zordur. Buna rağmen, kelimenin müsamahalı anlamı ile, partilerin genel hüviyetleri içinde, bazı belirgin şemaları da görmemek mümkün değildir. Binaenaleyh, Türkiye'deki siyasal partileri, mücerret bir iktidar elde etme hırsı ile savaşıyor gruplar saymak, o kadar doğru olmaz. Türkiye'deki partileri, bir bakıma, aynı torba içinde muhafaza et-

mek mümkün gibi gözüktüğü halde, nihaî bir tahlil ile, onların belli hayat görüşleri içinde kaldıklarını da tesbit edebiliriz. Bu hayat görüşlerinin, birbirlerinden kesin olarak ayrılmadıkları zaman, onları, aynı torbanın içinde saymaktayız. Fakat, hareket noktalarındaki ayrımlara bakarsak, ayrı hayat görüşleri içinde mütalâaları zarurî olur. İnce bir tahlilin içine girmeden söyleyebiliriz ki : C. H. P., hareket noktasında mevcut olan, ve tarihî misyonunun kendisini koyduğu tarih çizgisi olarak; lâisizm radikalı, devlet teşhisçisi, merkezîyet idarecisidir. Vaktiyle D. P., şimdi A. P. liderliğindeki partilerden kendi aralarındaki şahsî ve tarihî sebeplerden dolayı mevcut olan ayrımlar ötesinde, vicdan hürriyetini muhafazacılık esasında tutucu, piyasa kuvvetlerine itibar eden özel teşhisçi, mahallî parti teşkilâtı etkisi ve egemenliği altında bir mahallî idare hizmet telâkkicisidir. Bu esaslar, ne kadar doktrin olmasalar da, doktrinal görüşlerdir. Partilerin bir çok tutumları, bu görüşlere ne kadar uymasa da, partilerin genel davranışları, bu kanallar ötesinde değildir. Bu kanalların, kendilerini normal olarak götürmediği yönlerde de akıyorlarsa, bu, Türkiye'deki sosyal şartlardan gelen etkileri, seçim menfaatleri dolayısıyla, kuvvetle benimsemelerindedir. Yoksa, C. H. P., tarihî çizgi ve hareket noktası olan lâizm radikalıdır. Zaten, o, böyle olduğu içindir ki, ötekiler, ona alternatif olarak vicdan hürriyetini, muhafazacılık esasında tutma görüşünü benimsemişlerdir. Ama, C. H. P., seçim menfaatleri dolayısıyla, lâizmin kendisini koyduğu radikalizmden tâvizler verebilir. Bilmukabele, D. P. de, piyasa kuvvetleri taraflısı olduğu halde, Türkiye şartları dolayısıyla, devlet teşhisciliğine devam zorunda kalabilir. Ama, esas çizgileri ile, birbirlerinin alternatifleri de olmak üzere, yukarda söylediğimiz esaslara dayanırlar. Bu esaslarda, inkişaf ettirilmiş fikir sistematığı teşkil etmeseler bile, doktrinal renkten uzakta, tesadüfî davranışlar da değildir. Binaenaleyh, Türkiye'deki partiler sisteminde de, doktrin ve program, bir partiler rejimi tâyin eden klâsik ağırlığını haizdir. Buna göre, denebilir ki : Türkiye'deki siyasal partiler rejimi, doktrinal renge elverişli görüşleri sinesinde muhafaza eden bir rejimdir.

İşte bu noktada, günümüz için pek önemli bir soruya cevap verme noktasına gelmiş bulunuyoruz : Türkiye'deki siyasal partiler rejimi, doktrinal rengi hangi noktaya kadar geliştirmeğe elverişlidir? Bir başka deyimle, Türkiye'deki siyasal partiler rejimi içinde, partiler, doktrin ve programlarını, hangi sınırlar içinde inşa edebilirler? Ve binaenaleyh, doktrin ve program açısından, daha ne gibi partiler kurulabilir? Veya mevcut partiler, türlü zaruretlerle, doktrin ve programlarını, hangi noktalara, sınırlara kadar geliştirebilirler?

Bunun cevabını, Anayasamızdan çıkarmak zorundayız. Anayasanın dışındaki başka kaynaklardan, endişelerden, eğilimlerden, menfaat açılarından gelen ölçüler, hem kanunî olmaz, hem Türkiye'nin ihtiyaçlarına uymaz. Türkiye'nin gerçek ihtiyaçlarına uyan bir siyasal partiler rejimi arayorsak, yukarıki soruları, ancak, Anayasamızın içinde aramak zorundayız.

Bunu, Anayasamız içinde arar iken de, şu anahtardan hareket edeceğiz, hareket etmemiz gerekir : Anayasa, Türk toplumu için, hangi müesseseleri mahfuz tutmakta; işler olarak muhafaza etme ihtiyacını duymaktadır? İşte, doktrin ve program açısından siyasal partiler rejiminin sınırları da, bunlar olacaktır.

Bu anahtarı kullanarak Anayasamıza eğildiğimiz zaman da, sorunun cevabı pek basit ve kolay hale gelir : Türk Anayasası;

1 — Lâik Cumhuriyet, 2 — Genel devrî seçimler, 3 — Devlet, ülke, millet bütünlüğü, 4 — Mülkiyet ve miras, müesseselerini mahfuz tutmaktadır. Bu Anayasa, her hal ve kârda, bu müesseseleri işler olarak muhafaza etmek, korumak ihtiyacını duymaktadır.

Ohalde, Türk siyasal partiler rejimi içinde; Cumhuriyete, lâisizme, genel devrî seçimlere, devlet - millet - ülke bütünlüğüne, mülkiyet ve miras haklarına riayet etmek şartıyla, her temel prensibi, her görüş, bir parti doktrini ve programı olabilir. Bir başka deyimle, Türk siyasal parti rejimini tâyin ve tesbit ederken, bunun doktrin ve program unsurunu, istediğimiz kadar sınırlayamayız. Ancak, yukarıda gösterdiğimiz müesseseleri mahfuz tutacak bir sınır koyabiliriz.

Buraya kadar yaptığımız tahlil ile, partilerin kuruluşlarını tâyin eden sınıra da dokunmuştuk. Göstermek istemiştik ki, Türkiye'de sıhhatli bir siyasal partiler rejimi, daha kuruluşunda, kuruluş unsurunda, kuruluşunu determine eden hususlarda, her fikri makbul ve müteber saymağa elverişli bir siyasal hürriyetçiliği zarurî kılmaktadır. Sıhhatli bir siyasal partiler rejiminin siyasal ortamı, siyasal hürriyetlere imkân veren bir ortam olmalıdır. Gene göstermek istemiştik ki, sıhhatli bir siyasal partiler rejimi, sosyal ortam olarak da, plüralist yapıyı gerektirir; Yani, birbirine son derece zıt fikirlerin bir arada bulunup teşkilâatlanmasına imkân veren bir sosyal münasebet tarzını lüzumlu gösterir. Parti sistemi olarak da; hürriyet geleneğinin yerleşmesine, yeni ve denenmemiş fikirlerin aranmasını, yerleşmesini mümkün kılan bir çok parti sistemini zorunlu kılar.

İşte, bu noktada, şimdi, şunu göstermek mümkün oluyor ki; çok parti sistemi içinde, partilerin siyasal ortam, sosyal ortam olarak mevcut olan, olması gereken plüralizm içindeki sınırları, ancak, Anayasanın, yukarıda gösterilen müesseselerinden ibarettir. Bu, şu demektir. Türk Anayasa sistemi, plüralizmi, plüralizm yapısını, plüralist siyasal hürriyetçilik telâkkisini, namütenahideki anlamları ile kabul etmiyor. Fakat bir çoklarının sandıkları ve istedikleri üzere, bu konuda, pek dar bir ölçüye de iltifat etmiyor. Oldukça geniş bir plüralizm yelpazelenmesine imkân veren bir rasyonalizm ile, kendi hürriyetçi geleneğine uygun ölçülere itibar ediyoruz : Yukarıda saydığımız dört müesseseden başka hiç bir sınır, partilerimizi, doktrin ve program olarak bağlayamaz. Bu dört müessesenin, Anayasanın hürriyetçi esprisine uygun olarak mahfuzluğunu sağlamak üzere mevzuatı sevkedebilir, fazlası yapılamaz.

Bu söylediklerimizi biraz daha müşahhaslaştırarak, Türkiye şartları içinde neyin, doktrin ve program unsuruna olumlu olarak girmesini, neyin girmemesini de tâyin edebiliriz, diyebiliriz ki : Türkiye'de partiler rejimi, bir ekonomik liberalizmi yukarıki sınırlar içinde sayar. Liberal, statükocu, gelenekçi doktrinler, siyasal partiler rejiminin makbul ve muteber sayacağı fikirler teşkil eder. Bunda şüphe yoktur. Lâik temeli değiştirmemek, lâik siyasal yapıya dokunmamak şartıyla, bir gelenekçi fikir, Türk siyasal partilerinin ideolojik, daha doğrusu doktriner temelli olabilir.

Siyasal partiler rejiminin doktrin ve program sınırları içinde makbul ve muteber sayılabilecek liberal, statükocu, gelenekçi bir fikir, Türkiye'nin problemlerini çözümede işe yarayacaktır. Türkiye'nin gelişme ihtiyaçları ile çatışacaktır. Bu çatışma, bir rejim buhranına yol açabilecektir. O halde, hukukî düzen açısından, siyasal hürriyet rejiminin Anayasa sınırları açısından makbul ve muteber olsa da, bazı fikirler, yaşar ve işler bir demokrasi ortamı yaratmada yetersiz kalacaktır. Liberal, statükocu, gelenekçi doktrin ve programlar, Anayasanın dört müessesesini mahfuz tutarak getirecekleri etkilerle, Türk toplumunun her nizamdaki problemlerini çözüme gücü gesteremeyecektir. Türk toplumu, her nizamda radikalizm geleneklerine ve zorunlara karşılık olarak dinamik fikirlere muhtaçtır. Bu fikirlerin ışığı altında temel yapıyı ve müesseseleri değiştirecek, ıslah edecek icralara muhtaçtır. Ancak bu suretledir ki, demokrasi, mesele çözer bir hale gelebilecektir.

İşte, düşüncenin bu noktasında, gene bir hükme varmak gerekiyor. Ve bu hüküm de şundan ibarettir : Türk partileri, demokra-

siyi, mesele çözer hale getirmek için, doktrin ve program olarak «sol» üzerinde kalmalıdır; «Solun türlü gamları» nı teşkil eden bir sola doğru açılmaya yönelmelidir. «Sağ» ın, hattâ «merkez» in gamları üzerinde kalma; Türkiye'nin modern çağda uğradığı fikir çekişmeleri ve sosyal bünye değişimleri olayı karşısında, kitleleri demokratik yapıcı unsuru haline sokma zarureti karşısında, yetersizdir. Bu sebeple, onda ısrar, rejimi akamete uğratabilir. Bu rejim akametinden kurtulmanın yolu, siyasal partileri, «sol» un gamları üzerinde sıralayan bir siyasal partiler rejimine ulaşmadır. Bu siyasal partiler rejimini tâyin eden, onu demokratik nitelik içinde tutan sınır da, yukarıda gösterdiğimiz dört müesseseden gelen sınırdır. Binaenaleyh, bu «solun gamları» de; namütenahiye varmış olmayacak; Lâik Cumhuriyet; genel, serbest, eşitçi, devrî seçim; devlet, ülke, millet bütünlüğü; mülkiyet ve miras müesseseleri ile sınırlanacaktır. Yani, bunları mahfuz tutan, bir solun gamları söz konusu olacaktır.

III — Üyeler :

Siyasal partilerin üyeleri de, siyasal partiler rejiminin bir unsurudur. Türkiye şartları bakımından, bu unsur üzerinde de bazı düşünceler olmak gerekir.

Üyeler, siyasal partilerin beşerî unsurudur. Bu üyeleri, hemen her ülkede üç grup içinde görürüz : Liderler, partizan ve militanlar, profesyonel politikacılar... Bu üç grup, Türkiye'de de vardır. Yalnız liderler ile profesyonel politikacıların parti ile münasebetlerini kavramak kolaydır : Ne kadar doktriner gözükmese de, Türk partileri de, belli bazı temel esaslar ve prensipler üzerindedir. Buna inanmış, bunun gerçekleşmesindeki cazibeyi benimsemiş siyaseten becerikli kimseler, liderler kademesini teşkil ederler. Bu esaslar ve prensipler üzerinde bir siyaset meşgalesi ile kendi ekmek parasını veya iktisadî çıkarlarını gerçekleştirmek üzere siyaseti seçmiş olanlar da, profesyonel politikacıları meydana getirirler. İşte, Türkiye'de, bu iki kategoriyi anlamak kolaydır. Fakat, bu iki kategorinin dışında kalan partiliyi, hele militanı anlamak, oldukça zordur. Şu anlamda ki, Türk partilerinin üyelik kadrolarını dolduran kişileri; sosyolojik menşeleri, içinde yaşadıkları sosyal ve ekonomsal çereveleri, bundan sızan gerçek sosyal - ekonomsal menfaatleri açısından incelediğimiz zaman, hiç olmazsa pek sık olarak, içinde buldukları siyasal partinin fikir çatısı ile uyumsuz bir mevkide görürüz. Siyasal partilerimizin üyeleri — deftere resmen üye yazılmamış bile olsa-

lar, Türkiye'de, bir çok kişi, — hattâ bölge halinde — bir partinin üyesi rolünü oynamaktadır — partinin gerçek doktrini, programı, tutumu, davranışı için dayanak olamayacak durumda olduğu halde, o partinin üyeliği rolünü oynar. Bir başka deyimle, halk tabakalarını teşkil eden insanlarımızın bir çoğu, kendi gerçek halk olma, halktan olma keyfiyeti ile tezat teşkil etmek üzere, bir fikir ve aksiyon grubuna iltihak etmiş durumdadır. Kendi gerçek halk olma, halktan olma keyfiyeti, onu, sosyal kategorisi ile birlikte alıp değiştirecek, yüceltecek bir fikir ve aksiyon grubuna iltihak ettirmek gerekirken; o, âdeta bunun tersine olarak, onu, mevcut aşağı seviyeli sosyal kategorisi içinde tutup; değiştirmeyen, yüceltmeyen, ona, gerçek menfaatleri istikametinde icralar vaat etmeyen durgun, muhafazacı bir fikir ve aksiyon grubu içinde yer almaktadır. Çünkü; Türkiye'de üyelik, partili rolünü oynamaklık, uyanmış bir idrâk ile, hür bir seçim ile vâkıa olmuyor; sosyal bağın olduğu ağanın, meslek liderinin, oy liderinin telkini ile oluyor.

Öyle ise, Türkiye'de, üyelik durumunu, platformuna oturtmak için, halkı uyarıcı bir hürriyet düzeninin, bir ön şart olarak işlenmesi lâzımdır ki, halk, bu hürriyet düzeninden gelen unsurlarla, kendi mevkiini, sosyal yerini, ekonomsal ve siyasal menfaatlerinin gerçek mahiyetini ve binaenaleyh, bunlara tekabül eden bir siyasal partiyi, teşhis edebilsin. Bundan sonra, bir şart daha lâzımdır : Kendi serbest teşhisi ile seçtiği partiye iltihakını, siyasal ve bilhassa sosyal ve hattâ psikolojik açıdan engelleyen bir ortamın da geriye itilmiş, tasfiye edilmiş olması lâzımdır. Bu da olmazsa, «Sol» un gamları üzerindeki partiler, kendilerine üye bulamazlar. «Sol» un ayıp ve menfur bir şey olmadığını, Anayasa düzenimiz içinde ve hele onun sosyal muhtevası muvacehesinde, makbul, muteber bir şey olduğunu da bilmeli, anlamalı, fiilen de görmeli ki, serbest tercih ile, kendi gerçek ihtiyaçlarına da tekabül eden bir «sol» «gam» ını ifade eden bir partiye üyelik yapabilsin.

IV — İç teşkilât :

İç teşkilât, iç teşkilâtlanmada, siyasal partiler rejiminin önemli bir unsurudur. Siyasal partinin kuruluş unsuru ile, doktrin ve program unsuru, bunların incelenmesi, bize, siyasal partilerin ne gibi bir düzen, sistem, usul, statü içinde bulunduğunu yeter derecede gösterebilir.

Fakat, gittikçe gelişen bir anlayışa göre, iç teşkilât da siyasal partiler rejimi içinde önemli bir yer almaktadır. Şu açıdan ki : Si-

yasal partiler bir demokrasi müessesesi olduğuna göre, önce bizzat kendilerinin demokratik bir teşkilât içinde kalmaları gerekir. Partiler içindeki teşkilâtlanma, demokratik bir iç yapı getirmeğe yönelmelidir. Bu demokratik mahiyet; kadın ve gençlik kolları gibi bütün bağlı kurulları kapsamalıdır. Ayrıca, bu bağlı kurulların arasına da, askerî ve milis kurulları halindeki teşkilâtı cüzüamlarını sokmamak gerekir. Zira, bunların, demokratik kurumlar olarak iş görmek için kurulmadıkları, kurulmayacakları muhakkaktır.

Bizce, iç teşkilâtlanmanın, demokratik bir iç yapıya varması için iki unsura, iki hususa bizzat önem vermek gerekir : Halka inişi, kademeli bir teşkilât şeması içinde başarmak; ve fakat, kitle baskısına mukavemet edebilecek ve binaenaleyh, siyasal partiler sistemini demokratik yoldan saptırıcı âmillere kendini teslim etmiyecek kuvvetli bir merkezî liderlik kurmak.. Şöyle ki :

Bir siyasal partinin görevi; halk dileklerini yakalamak, veya, insicamlı bir doktrinden ilham alarak halk dilekleri formüle edip, bunların, gerçekten halka tekabül eden ihtiyaçlar olduklarına halkı inandırmak suretiyle, siyasal iktidarı elde etmek veya etki altında tutmaktır. Her iki halde de, siyasal parti, bir halka iniş teşkilâtı olacaktır ve bunda başarı kazandığı oranda halk teşkilâtı olacaktır. Binaenaleyh, iç teşkilâtlanma, buna göre bir hal almalıdır. Bunun için de merkezden dışa doğru bir kademelenme prensibini uygulamak gerekir. Bu; en uç noktadaki görüşlerin, dileklerin, eğilimlerin, normal bir akım ile merkeze kadar intikalini ve merkez organlarının kararlarını etkilemesini mümkün kılacak; bilmukabele, parti doktrini, programı açısından merkez kurmanın imal edeceği düşünceleri, girişeceği uygulamaları alt kademelere kadar götürmeği mümkün kılacak bir teşkilâttir.

Ayrıca, bir siyasal parti, kendi üyesi olmasa bile, seçmen kitlesine son derece bağlı bir kurumdur. Doktrin ve program tecanüsü, gücü, bağlılığı ne kadar kuvvetli olursa olsun; idealizm unsurları, ne kadar egemen bulunursa bulunsun, bir siyasal partinin merkez liderleri, nihayet, seçmen kitlesinin eğilimlerine, bu eğilimlerin zaman içinde aldığı yönler, önem vermemezlik edemezler. Seçmen kamu oyunu, onun arkasında, bütün halkın kamu ayunu ilgilendiren, harekete geçiren, yönlerinden dalgalanmalar, durumlar karşısında, siyasal partiler, son derece hassastırlar. Bu yüzden, siyasalpek kuvvetli doktrin ve programlardan ilham alarak halk görüşünü belli noktalarda, belli problemler ve çözüm yolları üzerinde tesbit etseler bile, kendileri de, halk eğilimlerinden son derece etki alırlar.

İşte bu etki alma sırasında, kitlenin ağırlığı altında kalabilirler. Çünkü, her ülkede, kitle, demokrasi uygulandığı zaman, kendi sosyal - siyasal - ekonomsal muayyeniyetlerinden sızan görüşlerini, eğilimlerini, esprasyonlarını, bütün siyasal kuvvet akımlarına ve onlar kanalıyla devlet hayatına empoze ederler. Bu yüzden, siyasal parti, bazan, kendisine ışık tutan doktrin ve program esaslarını unutabilir; bütün davranış prensiplerini ve uygulamalarını, halkın, kendisine empoze ettiği dileklerden çıkarma yoluna gidebilir.

Bunun hiç de kötü bir şey olmadığı, halk dilek ve eğilimlerinin hükûmet üzerinde bir ağırlık teşkil etmesinin, ancak bir demokrasi gereğini teşkil ettiği ileri sürülebilir.

Fakat, şu da bir gerçektir ki, siyaseten az gelişmiş ülkelerde, sırf kendisi olarak bir halk dileği ve eğilimi yakalamak pek zordur. Böyle ülkelerde, halk eğilimleri, durgun, kapalı, ilkel ziraat veya sömürülen ekonomi hayatı yaşayan bir kapalı toplumun sosyal - ekonomsal şartlarından sızan, bu kapalı hayata ve onun içinde oluşan sosyal - ekonomsal ve sonunda siyasal durumlara da, kapalı ilkel ziraat veya sömürülen ekonomi toplumunun ağaları — meslek liderleri — oy liderleri hâkimdir. Binaenaleyh, böyle ülkelerde halk dilekleri, halkın, sırf kendisi olarak yarattığı, bulduğu, sırf kendisinin gerçek dilekleri olmaz, buralarda, halk eğilimleri, esprasyonları, dilekleri, gerçekte, durgun, kapalı, ilkel ziraat veya sömürülen ekonomi hayatını, halk kitlelerini severek yöneten ve ağa — meslek — oy liderlerinin, bu düzenin sürüp gitmesi için halka kabul ettirdikleri görüşlerden ibaret kalır. İşte bu görüşler, demokratik vetire içinde, daha doğrusu onun oy vetiresi içinde, halk dilekleri olarak, bütün ağırlığı ile, kendini siyasal mekanizmaya da empoze eder. Ve işte bu sebepten ötürüdür ki, bilhassa demokrasiyi uygulamaya uğraşan bu gibi ülkelerde, siyasal partiler, gelecekteki seçim savaşında iktidar mevkiini elde edebilmek veya zaten elinde tutabilmek için, halk ağırlığı teşkil eden, — ama gerçekte belli menfaat merkezlerince imal edilen — görüşlerin etkisi altında kalırlar. Bu durum ise, demokrasiyi saptırır. Onu, şekli, soyut bir anlamın kurallarına uyma tarzı içine, gerçek demokrasinin faziletlerinden yoksun hale sokar. Binaenaleyh, siyasal partilerin merkez teşkilâtı, kitleden, kitlenin ifadesi gibi gözüken taşra teşkilâtından gelecek bu gibi ağırlıkların demokrasiyi saptırmaması için, kuvvetli bir merkezî teşkilâtı da olmak zorunundadır...

V — Parti maliyesi :

Bir siyasal partiler rejimi, parti maliyesini de düzenlemek zo-

rundadır. Parti maliyesinin şu ya da bu niteliği, siyasal parti rejiminin özelliğini meydana getiren unsurlardan birisi olur. Parti rejiminin bu unsuru rasyonalize edilmezse, sıhhatli bir parti rejimine kavuşulmuş olmaz. Böyle bir sıhate kavuşabilmek için, partinin, gerek gelir kaynakları, gerek harcama konuları ve yolları, düzenlenir. Bu işi yapacak olan partiler rejimi; partililer aidatından başlamak üzere, bağışın, devletten görülen yardım, yabancı kaynak, mal - mülk edinme konularında ve nihayet, partinin rüşvet alması konusunda, rasyonalizasyonlara gitmek zorundadır. Ayrıca, buna paralel olarak, teşkilâtın yürütülmesine, idamesine, propagandaya yapılacak harcamalarda rasyonalize edilir ve bilhassa, seçim rüşvetleri verilmesi önlenir.

Parti maliyesini böyle rasyonalize etme zorunu, bilhassa Türkiye için pek önemlidir. Bu düzenlenmenin şu hâkim prensipler altında yapılması gerekir :

a — Parti maliyesinin bütün unsurları, tam bir ayniyet içinde olmalıdır.

b — Gelir kaynakları ve masrafları, sürekli olarak, icra uzvundan gayri bir organ tarafından denetlenmelidir.

c — Bazı masraflar, bilhassa seçim masrafları, Hazineye yüklenmelidir. Bir parti maliyesini tanzimde esas olan bu klâsik tertiplerin Türkiye için değeri, bilhassa pek açıktır.

VII — Parti faaliyetleri :

Siyasal parti demek, nihayet siyasal faaliyet demektir. Bütün bu incelemenin amacı da, bu siyasal faaliyetin, Türkiye'de, gittikçe demokratize olmakta devam ettiğini; buna rağmen, gene de, dar bir sınır ile çevrilme eğiliminin etkisi altında kalmakta devam ettiğini; oysa ki, Anayasamızın gerçek hüviyeti açısından bakınca, kuruluşunda olduğu gibi, faaliyetlerinde de Türkiye'deki siyasal partiler rejiminin, oldukça geniş bir rejim olduğunu tâyin ve tesbittir.

1 — Parti faaliyetlerinin şeması :

Parti faaliyetlerini, birbiri ile pek sıkı ilgisi olmakla beraber, 2 kategoride şematize edebiliriz : İç faaliyetler, dış faaliyetler...

A — İç faaliyetler : Partiler, her şeyden önce bir iç faaliyet gösterirler. Bu; partinin, sonradan genel siyasal faaliyeti olarak, dışa

vuracak kararları — içte — uygulandırma faaliyeti ile, partinin genel siyasal faaliyetini yönetecek iç organlarını meydana getirme faaliyetinden ibarettir. Türkiye'deki iç karar oluşturma faaliyetlerinin tümü, şekli bakımından merkez organlarının egemenliği altında geçer. Bu da tabiidir. Çünkü, liderler, fikrî örgüt ve kaynaklar merkezdedir daha ziyade... Bununla beraber, büyük kitlenin siyasal sahnesine çıkıp, kendi ağırlığını hissettirmeğe başladığı andan beri — ki, Türkiye'de çok partili hayatın başlangıcıdır bu — taşra eğilimleri de, iç karar oluşturma faaliyetlerini etkilemektedir. Böylece, bu konuda bir karşılıklı etkileme oluşu cereyan eder.

Her kademenin kendi organlarını seçme faaliyetinde de bir etkileme oluşu cereyan eder. Her kademe, kendi organlarını bizzat seçer. Fakat, taşra organlarının seçiminde, merkezî liderlerin, türlü klik oyunları ile, oluşu etkiledikleri de bir gerçektir.

B — Dışa yönelmiş faaliyetler : Partiler, asıl, dışa yönelmiş bir faaliyet icra ederler. Bu faaliyetleri, aynı zamanda, siyasal partilerin rolleri, etkileri terimleri ile de ifade etmek mümkündür. Çünkü, bu faaliyetler, onları, kendilerine emanet edilmiş görevi, — yani, amaçlarını gerçekleştirmek için siyasal mekanizmayı işletme görevini — yerine getirirken, kamu oyunu etkileyici bir yere de getirir, bu noktada da onlara bir rol oynatır.

a — Kamu oyunu etkileme rolü : Partiler, mevcut kamu oyunu temsil ve ifade kurumu olarak gözüktürler. Fakat, aynı zamanda, kamu oyunu meydana getirmede de büyük bir rol sahibidirler.

Gerçekten, partiler, doktrinal kuruluş olmağa ne kadar uzak kalsa da, gene de, bazı genel prensipler üzerinde kalırlar. Kendisinde, resmen açıklanmış olmasa bile, böyle bir genel prensip bulunmayan parti mevcut olamaz. Nihayet, işlenmiş ve bütün hayatı boyunca aynı istikrar içinde süren bir doktrini, her zaman, siyasal partilerde, belki bulamayız. Fakat bir siyasal partinin hayatının türlü anlarındaki davranışlarını dayandığı bir genel prensibi bulmak pek mümkündür.

i — İşte, siyasal partiler, toplumda var olan türlü fikirleri, kendilerindeki bu genel prensip etrafında toplayarak, açıklığa kavuştururlar. Kamu oyu da, parti tarafından, böylece, bir genel prensibe bağlanan fikirlerden meydana gelir. Bu suretle, siyasal partiler, sırf kendilerinden sızan fikirlerle kamu oyu yaratmasalar bile, kamu oyunda, müphem bir şekilde zaten var olan fikirleri, vâzih kamu oyu görüşü haline sokarken, kamu oyunu etkilemiş olurlar.

ii — Bundan başka, siyasal partiler, sadece bir «fikirleri açıklığa kavuşturma» faaliyeti göstermezler. Sadece bu yol ile kamu oyunu etkilemezler. Siyasal partiler kendilerinden önce veya dışarda var olan kişisel fikirleri, eğilimleri, böyle, belli prensipleri etrafında açıklığa kavuştururken, aynı zamanda, bu kişisel fikir ve eğilimleri işleyerek oldukça değişikliklere de uğratırlar. Öyle ki, partiden önce veya dışarda zaten var olan bu fikir, eğilim, akım, pek büyük bir kuvvet kazanmış olarak, âdeta, yeni bir fikir haline girmiş olur. Bu da, onların, kamu oyunu etkileme rolünün bir başka yönünü teşkil eder.

iii — Bazan da, siyasal partiler, zaten hafifçe var olan bazı fikir ayrılıklarını, kültürün artmasının tesiri ile, işleyerek, zıt yeni fikirler haline sokar, sokmağa yarar.

Bütün bu söylediklerimizi bir cümle içinde özetlemek gerekirse diyebiliriz ki, siyasal partiler, toplumdaki bazı müphem fikirleri benimseme ile işe başlayabilir. Fakat, bu fikirleri, kendilerindeki bir genel prensip etrafında açıklayarak, kamu oyunun temsilcisi rolünü alırlar. Ama, aynı zamanda, zaten var olan bu fikirleri, değişikliğe, gelişmeye de tâbi tutarlar. Fakat bazan da, bu değiştirme, geliştirme sonucu, ortaya, var olan duruma zıt yeni fikirler de çıkmış olur. Siyasal partiler, kendilerinin bir kamu oyu fikri haline getirdikleri fikirleri, gene kendileri, daha radikal yol ile ve biçim içinde, yeni zıt fikirler olmağa doğru da iterler.

b — **Seçimlerdeki rolleri :** Siyasal partilerin faaliyet gösterdikleri en geniş alanlardan birisi, seçimdir. Siyasal partiler, üzerinde ittifak etmemiz gereken bir teşhise göre, âdeta bir seçim kanunundan ibarettir. Kamu oyununda, onların, böyle birer seçim makinesi olmaları, yenilmelerine sebep olur. Bunda, yerilecek bir yer yoktur. Vâkıa budur : Fakat bu vâkıa, bilhassa olumlu bir sonucu da getirir : Seçimlerin dağınıklıktan kurtulması.. Gerçekten, siyasal partiler, seçmenleri, belli fikir ve programlar üzerinde toplanmağa, bu suretle, müşahhas bir tercih yapmaya sevk eder ki, bu, seçimlerin dağınıklıktan kurtulması demektir.

Seçimler de, iki safhadan ibarettir : Aday tesbiti safhası, seçim kampanyası.. Partiler, her iki safhanın baş aktörüdür. Öyle ki, aday tâyininde, tesbitinde, âdeta, inhisarî bir rolleri vardır. Müstakbel milletvekillerini, onlar tesbit etmiş olurlar. Seçim kampanyasını, gene en büyük âmil olarak onlar yürütürler. Kampanyayı etkileme de en büyük güç onlardır.

c — **Parlâmento üzerindeki rolleri :** Siyasal partiler, bugün, parlâmentoyu, âdeta, klâsik şeklinin ötesinde bir hüviyete kavuşturmuşlardır. Klâsik şekilde, parlâmentolar, bir bütün halindeki millet mânevî şahsından vekâlet almış bir bütün halinde millet temsilcisidirler. İşte siyasal partiler işe karışınca, bu bütünlük bozulmuştur. Temsil vâkiası da, siyaseten mahiyet değiştirmiştir : Bir kere, siyasal partiler kanalıyla, temsilî hükûmet faraziyesinin söylediği bütünlükten çıkmıştır. Millet, türlü partiler mihverinde kurulan kamu oyu bölümlerine ayrılmıştır. Temsil de, milletin bölümlerinin, siyasal partiler tarafından temsilinden ibaret kalmıştır. Bu da parlâmentoda milletin partilerde temsilinin bir in'ikâsından ibaret kalmıştır. Böylece partiler, temsil vâkiasını, parlâmentonun elinden almış, kendisinde toplamıştır. Parlâmento faaliyetlerini de bu esas görüşe göre etkilemeğe başlamıştır.

Parlâmentonun esas faaliyeti ise yasamadır. İşte, modern partiler, yasama üzerine son derece kuvvetli etki getirerek, onun mahiyetini de değiştirmiştir. Aslında, yasama, meclisin saf kararıdır. Bugün, partilerin parlâmento üzerindeki rolleri ve etkisi sayesinde, yasama, bir parti grubu uygarşisinin kararı haline gelmiştir. Çünkü, parlâmento, türlü meclis gruplarından mürekkep olmuştur. İktidara da, bunlardan birisi veya bir ikisinin meydana getirdiği bir koalisyon gelmiştir. O zaman, yasama, işte bu grubun veya koalisyona mensup bir uygarşinin kararı olur. Parlâmento, bu kararın tasvip organı halini alır. İktidar dışındaki parti gruplarının da yasamaya etkisi olursa da, bu, nihayet hafif tadiller getirmekten ibaret kalır.

Demek ki, partiler, parti gruplarının parlâmentoya hâkimiyeti dolayısıyla, yasama faaliyetini, kendi etkileri altına almış oluyorlar.

Partiler, ayrıca, parti gruplarına parlamanter olmayan partilileri de alarak, onları da, bu yoldan yasama faaliyetine katarlar.

Siyasal partiler bir başka açıdan da, parlâmento üzerinde etkili bir rol oynarlar : Yasama ile yürütmeyi birbirine karıştırarak yasama kararlarının, hükûmet kararlarından ibaret kalmasına yol açarlar. Yasama - yürütme arasındaki denetim vetiresi yön değiştirir, yani yasamanın yürütmeyi deneti yerine, yürütmenin yasamayı sevk ve idaresi gelir.

Gerçekten, yukarda iktidara bir parti grubu hâkim olduğu zaman, yasamanın da, bu parti grubu oligarşisinin kararı olduğunu göstermiştik. Bu parti grubu oligarşisi, bilhassa, siyaseten en hâkim durumda olan bakanlardan kuruludur veya bakanların hâkimiyeti

2 — **Parti faaliyetlerinin demokratik bir mahiyete doğru gelişmesi :** İşte parti faaliyetlerinin şeması, aşağı yukarı budur. Bu şema içinde cereyan eden faaliyetlerin gittikçe demokratize olmağa başladığını, bu yönde geliştiğini görmekteyiz. Bu belki de, yukarıda gösterdiğimiz şema içindeki faaliyetlerin, gittikçe demokratize olması, bu yönde gelişmesi gerektiğini söylersek, daha doğru hareket etmiş oluruz. Partiler rejiminin, demokratik nitelikte kalabilmesi için bu şarttır. Bu demokratize faaliyetler akımı, bizi sonunda, parti faaliyetlerine sınır olacak prensibi de geniş tutmağa sevk edecektir.

Siyasal partiler faaliyetlerini demokratize etme akımı, önce ve hattâ bilhassa, iç faaliyetleri demokratize etmekle başlar. Bunun için de partilerin karar oluşturma her kademenin kendi organlarını seçme işini ele almak gerekir. Türkiye'de, fikrî örgüt ve kaynakların, bilhassa merkezde toplanmış olması, karar oluşturma faaliyetlerine, merkez oligarşilerinin hâkimiyetini sağlar. Bunu yumuşatmanın yolu, Türkiye'de, bir taşra aydınları ve elitleri kitlesinin yetişmesidir. Fakat bu, zaman ister. Onun için, partilerin disiplin vâkiasını demokratize edici bir hukukî sistematikten yararlanma yolunu kullanmalıdır. Bu, şu demektir : Merkez organları, ancak, doktrine, programa ve iç tüzüğün usullerine göre verilmiş kararlarını, taşraya zorlayabilirler. Genel parti siyasasını ilgilendiren karar oluşturmalarında, alt kademe görüşlerini de üst kademelere ulaştırarak kesin karara varma yolundan başkasını muteber saymamak gerekir. İşte, ancak bu suretledir ki, partinin içinde bir demokratik münasebetler çizgisi hâsıl olabilir.

Partilerin, kamu oyu ile olan münasebetlerini de demokratize etmek gerekir. Türkiye'de, siyasal partilerin kamu oyu ile olan münasebetlerini incelediğimiz zaman gerçeği, şu şema içinde görürüz : Türkiye'deki siyasal partiler, genellikle, bir ilkel ziraat grubu hayatı yaşayan bir topluma hâkim esasların temsilcisi olarak gözüdürler. Türkiye'de, sosyal hayat yapısı içinde, genellikle eşraf - ağa âmilinin sosyal - siyasal müessirliği ve liderliği esası yaşar, sonra, gene, içinde, erkek hâkimiyeti - kadın tâbiyeti kadın ve çocuğun iktisadî esaret kaidesi yaşayan bir kapalı aile hayat tarzı ve esası da vardır. Bundan başka, Türkiye'de geleneklere sarılıp batılılaşmaya mukavemet eden dinciliğe dönük bir kapalı kültür esası da vardır. Nihayet, iptidâî maddeler istihsali temeline dayalı, bir de gelişmemiş ekonomi esası vardır. Bu tabloya göre, Türkiye'de hâsıl olabilecek fikirlerin kadrosunu tâyin etmemiz pek mümkün olacaktır : Türkiye'de fi-

kirler; eşraf - ağa âmilinin sosyal ve siyasal müessirliğini; erkek hâkimiyetini, kadının tâbiyetini; geleneklere sadakat ve bâtıllaşmayı meydana getirecek akımlara mukavemet esasındaki kapalı kültür muhafazacılığını; gelişmemiş ekonomi içinde, günlük ziraî - iktisadî menfaatlerle yetinen ve nihayet primlerle beslenen bir iktisadî muhafazacılığı meydana getiren ve idame ettiren bir kadro içinde oluşacaktır. Bu, bir ilkel ziraat grubu fikir kadrosudur ki gelenekçi - dinci - muhafazacı esaslara dayalı olmak zorundadır. Siyasal partiler de, bu fikirlerin ve onları meydana getiren bu sosyal - ekonomikal esasların ve münasebet tarzının temsilcisi olmak zorunda kalmaktadır. Türkiye'deki partilerin, kamu oyu ile olan münasebetlerini karakterize eden birinci durum budur. Siyasal partiler, bu durum içinde, gelenekçi , dinci - muhafazacı nitelikte faaliyetlerde bulunur.

Bununla beraber, bu durumun yanında, bir ikinci durum daha vardır ki, siyasal partiler, bunun içinde, yukarıda gösterilen kadronun fikirlerini, vuzuha kavuşturan ile inkişaf ettiren faaliyetlerine girişirler. Bir başka deyimle, siyasal partiler, ilkel ziraat grubu hayatından sızan ve gelenekçi - dinci - muhafazacı kadro teşkil eden eşraf - ağa müessirliği esasını, kapalı aile, kapalı kültür, kapalı ekonomi münasebetlerini, liberal prensibin istikametinde tadil ve inkişaf ettirirler. Türkiye'deki partilerin kamu oyu ile olan münasebetlerini karakterize eden ikinci durum budur. Siyasal partiler, bu devrim içinde de, liberal görüş içinde bir faaliyet gösterirler.

Bu iki durumun yanında, bir üçüncü durum daha vardır, onun içinde de, siyasal partiler, liberal görüşü tadil eden fikirler imali safhasına girmişlerdir. İşte parti faaliyetlerinin bir gerçek demokratik mahiyete doğru gelişmesini, burada görüyoruz. Binaenaleyh, siyasal partiler Türkiye rejimini tâyin eden statüyü, bu yeni gelişmenin istikametinde geliştirmek gerekir.

Gerçekten, Türkiye'de, bir yandan yukarıda gösterilen iki durum içindeki parti faaliyetlerini meydana getiren determinizm unsurların; bir yandan da, buna zıt fikirlerin etkisi altında, buna zıt olarak hâsıl olan bir durum içindeki parti faaliyetlerini meydana getiren bir yeni gelişme unsurları, bir arada yaşama safhasına girmiştir. Bunun sebebi şudur : Sosyal genel durum, esaslı bir değişikliğe uğramaktan henüz uzaktadır. Binaenaleyh, ona, gene, ilkel ziraat grubu hayatına hâkim esaslar ve bu esaslara dayalı fikirler hâkimdir. Fakat, öte yandan, Türkiye'de genel kültür ve bu arada siyasal - sosyal kültür gelişmeleri kaydedilmektedir. Bu kültür değişmesi, daha doğrusu, bu kültür ilerlemesi, önce, mevcut fikirlere nüanslar

halinde ayrımlar getirmektedir. Bu nüanslar, ilk iş olarak, liberal ekonomi ve sosyal münasebetler telâkkisini değiştirmektedir ve yeni müşahhas fikirler meydana getirmektedir. Bir başka deyimle; kültürün ilerlemesinden dolayı, mevcut fikirlerde bir tadil meydana geliyor, yeni müşahhas fikirler ortaya çıkıyor, bunların uygulanmasını teşkil edici siyasal partiler faaliyetleri meydana geliyor : Yani, karma ekonomi, sosyal adalet, toplumsal güvenlik, tevzii adalet fikirleri imal edilmiş oluyor. Bu imal işinde, bizzat parti faaliyetleri — partilerin kamu oyunu meydana getirmedeki rolleri dolayısıyla yaptıkları faaliyetler — bir yer işgal etmektedir.

O halde, parti faaliyetlerinin girdiği bu yeni durum içinde, onları demokratize bir mahiyete doğru geliştirmenin yolu da, kendiliğinden ortaya çıkıyor : Geniş hürriyet yelpazesini meydana getirmek; mevcut parti rejimi içinde parti faaliyetlerini kısıtlayan statüleri Anayasanın ileri sürdüğü müesseselerden başka unsurlara dayatma geleneğinden ayrılarak, bizzat Anayasanın hürriyetçi geleneğine dayatmak.. Siyasal partiler rejimini meydana getiren statüde bu istikamette yapılacak bir hürriyetçi gelişme iledir ki, esas itibarıyla bir ilkel ziraat toplumu hayatından sızan fikirlerin temsilcisi olan, ayrıca, bu fikirleri liberal esasta tadil ve inkişaf ettirerek, kamu oyunu bu yönde statükocu olarak inşa vesile olan siyasal partilerimizi, kültürün ilerlemesinin kendilerini zorla ittiği yeni fikirler istikametinde de kamu oyu yaratmaya doğru sevk edebiliriz.

Bir siyasal partiler rejimi içinde aday tesbiti olayını ve seçim kampanyası olayını düzenlemek suretiyle de, parti mfaaliyetlerini demokratize bir mahiyete doğru kötürmemiz mümkündür :

Siyasal partilerin aday tesbitinde haiz oldukları tekelci durum, demokrasi idée'sine sığmaz bir durumdur. Millet temsilciliğinin, hukukun millet olmaktan uzak durumda olan partilerin tesbit ettikleri kişilere verilmek zorunda kalınması, temsil müessesesindeki irade serbestliği unsuru ile uyuşamaz. Hele, adayları, partiler içinde dar heyetlerin tâyin ve tesbit etmesini öngören bir siyasal parti rejimi, hem demokratik idée'ye, hem de temsil müessesesindeki irade serbestliği unsuruna daha aykırı bir rejim olur. Onun için, parti faaliyetlerini demokratize etmeğe niyetli bir siyasal partiler rejimi, aday tesbitinde, hem taşra parti uygarşisinin, hem de merkez uygarşisinin rolünü azaltmağa yönelmiş tedbirler bulmak zorundadır. Bu da, mümkün olduğu kadar geniş bir temele dayanarak organize edilmiş bir ön seçim tedbiridir. Partilerin seçim faaliyetlerini demokratik bir mahiyet içinde düzenleyen bir partiler re-

jimi bu ön seçim tedbirine yabancı kalamaz. Öyle ki, partilerin bir seçim bölgesindeki adaylarını, sadece partililer değil, aynı zamanda o bölgedeki seçmenlerden de kurulu daha geniş bir heyete seçtirmek bir zarurettir.

Siyasal partiler faaliyetlerini demokratize etme akımı, onların yasama organı ile olan münasebetleri ve yasama faaliyetleri üzerine de eğilmek zorundadır : Partiler - yasama organı münasebeti, şu yönü almıştır : Parlâmentonun; hükûmet — ve binaenaleyh, hükûmeti teşkil eden parti veya partiler — kararlarını tasvip, tasdik organı haline gelişi; bu tasvip ve tasdik sırasında, bir genel tartışma vâkıasının meydana gelişi; bu tartışma vesilesiyle de, azınlıkların, muhalefet gruplarının, tenkit etme gücünün realize olması vâkıasının ortaya çıkışı... Binaenaleyh, demokratize bir siyasal partiler rejimi, siyasal partiler, parti grupları vasıtasıyla yasama faaliyetlerine tesir ederken, bu genel tartışmayı, ve onun içinde azınlık gruplarının muhalefet etme imkânlarını mahfuz tutma zorundadır. Öyle ki, partiler vasıtasıyla, yasama ile yürütme ne kadar birbirine karışırsa karışsın, ve, bunun sonucu olarak da, yasama kararları, hükûmet görüşüne ne kadar uygun çıkarsa çıksın, bu genel tartışma ve muhalefet etme unsurları ayakta kalabilmelidir. Genel tartışmanın ve onun içinde muhalefet etme imkânının mahfuz kalması; söz konusu ettiğimiz yasama ve yürütmenin birbiriyle karışması, birbirine tedahül etmesi sonucu ortadan kalkan «Hükûmetin, parlâmento tarafından deneti» müessesesinin bıraktığı boşluğu bile doldurur : Bu boşluğun yerine «Muhalefetin Hükûmeti deneti» müessesesini getirir. Binaenaleyh, siyasal faaliyetleri demokratize eden bir akım, buna, son derece önem vermelidir.

Nihayet, parti faaliyetleri, hükûmet üzerinde de derin etkiler yaratırdı : Hükûmeti, partiler kurardı. Hükûmeti partiler yürütürdü. Binaenaleyh, parti faaliyetlerini demokratize ederken, partilerin, hem hükûmeti kurma, hem de yürütme işini süplese kavuşturmak lâzımdır. Bu süples şurada elde edilebilir : Hükûmetin kurucu elemanları içine partililerden başkasını sokmama kuralını yumuşatmak; hükûmet kararlarını ve tercihlerini, hükûmetin dayanağı olan gruba mensup uygarşinin kararları olma kuralını yumuşatmak... Önceki sahifelerde, türlü parti faaliyetleri ile, partilerin, hükûmet kurma ve onun kararlarını inşada kazandıkları tekelci durumu göstermiştik. Fakat bazan, gelişme vetiresi içinde bulunan ülkelerde — bu arada Türkiye'de — genel ve temele taallûk eden operasyonları yapma kolaylığını elde etme ihtiyacı her şeyin üstüne çıkar. Bu,

parti tekeli kuralına sadık kaldıkça da, bu ihtiyaç giderilemez. Ama, partiler rejimine, hükûmeti kurma ve yürütme konularında bir esneklik getirilebilirse, — bu esnekliğin ne olduğunu tesbit ve hele fiilen yerine getirme, pek zor olacaktır — bu esnekliğin üstünde hâsıl olacak bir aydınlar birleşmesi ile, gereken temele müteallik operasyonlara girişmek mümkün olur.

3 — Bir demokratik mahiyet içinde, parti faaliyetlerinin sınırı :

Görülüyor ki, gerek iç hayatında, gerek dışa yönelmiş hayatında, siyasal partiler, sürekli bir faaliyet göstermektedirler. İç faaliyetleri ile, partiler, doktrin ve programlarını meydana getirici karar oluşturmalarına ulaşırlar. Dışa yönelmiş faaliyetleri ile de, bu doktrinlerinde gösterilen esaslara göre kamu ayunu yaratma, geliştirme, etkileme işine girişirler; seçimleri istikametlendirirler; parlâmento kararlarını imal ederler; hükûmet faaliyetlerini meydana getirirler. Faaliyet sınırları da ne kadar demokratik bir mahiyet ile çizilirse, bütün bu kamu oyunu - yasamayı - yürütmeyi teşkil eden faaliyetlerinde o kadar olumlu olurlar. O halde, bir ülkenin kamu oyu dalgalanmaları ile, bunun etkisi altında yasama - yürütme faaliyetlerinin olumlu olarak gerçekleşmesi, parti faaliyetlerinin sınır genişliğine bağlıdır. Bu, partilerin kendilerini geliştirme ve gerçekleştirmelerinin de şartıdır. Fakat, çok defa, partiler, bunun farkına varmazlar. Kendilerini gerçekleştirmenin, geliştirmenin şartı olan bu, parti faaliyetlerini demokratik bir mahiyet içinde geniş sınırlara götürücü akımın karşısında yer alırlar. Millî menfaat ve rejimin selâmeti gibi şemalara sarılarak, kendi faaliyetlerinin pek dar sınırlamasını yapan bir partiler rejimine razı olurlar. Az gelişmiş memleketlerde, böyle bir davranışı benimsemenin, bir başka nedeni daha vardır : Buralarda, siyasal partiler genel olarak statükocu bir düzenden yanadırlar. Bu sebeple, toplumu değiştirecek oluşları durdurucu, önleyici bir sınırlamayı isterler. Onun için de, bu gibi oluşlara imkân vermiyecek bir siyasal partiler rejimine, daha baştan razıdırlar. Kendi aralarındaki rekabeti, bu dar sınırlar içinde yapmada, bir ittifakları vardır. Çünkü, bu sınırın dışına çıkıp geniş hürriyetçi fikirlerin taarruzlarına uğradıkları zaman yenileceklerini bilirler.

1961 Anayasası, geniş hürriyetçi fikirlerin ışığı altında toplumu değiştirecek oluşları mümkün kılmak için, oldukça elverişli bir temel teşkil etmiştir. Öyle ki, bu temele sadık kalındığı takdirde, pek demokratik bir siyasal partiler rejimine gitme zorunlu olur.

İşte, bütün bu uzun tahlilleri, böyle bir demokratik siyasal partiler rejiminin unsurlarını belirtmek için yaptık; bilhassa da, so-

nunda, siyasal partilerin faaliyet sınırlarının, Anayasamızın idraki ve maddî muhtevası muvacehesinde, ne kadar geniş tutulmuş olduğunu belirtmek için yaptık. Mevcut ceza hukuku mevzuatımızı esas alma, onun felsefesinden gelme insiyaklarla düşünce tarzını inşa etme itiyadından kurtulup, her şeyin esasını Anayasamızda aradığımız zaman, görürüz ki, siyasal faaliyetin sınırları, bizim siyasal parti rejimimizde, oldukça geniş tutulmak gerekecektir.

Bu hüküm, dediğimiz gibi, mevcut ceza hukuku konsepsiyonu ve statükocu toplum konsepsiyonu taraftarlarınca iyi karşılanmayacaktır. Fakat Anayasamızın maddî muhtevasına ve idrak sistemine sadık kalmak isteyenler için, parti faaliyetleri sınırlarının pek geniş tutulmasından başka çare yoktur.

Eğer, buraya kadar ileri sürdüğümüz fikirlerin özü iyi kavranmış ise görülecektir ki, parti faaliyetlerinin sınırlarının, Anayasamızca böyle geniş tutulması, bir mahzur teşkil etmemektedir; tersine, ilkel ziraat grubu hayatından zaten çıkma çabaları gösteren ve kültür gelişmelerine sahne olan memleketimizdeki tarihî determinizmin bir sonucu olmaktadır; yani olumlu bir gelişme teşkil etmektedir.

Son hükmümüzün tahliline, şuradan başlamak iyi olacaktır: Siyasal partilerin olduğu her yerde, bunların kuruluşlarına, doktrin ve program benimsemelerine hâkim esasları tesbit etmek zorunda olduğumuz gibi, faaliyetlerinin sınırlarını da tesbit etmek zorundayız. Hattâ, doktrin ve program ile faaliyetleri birleştirerek, bir serlevha altında toplayarak, siyasal parti olayının tâbi olacağı kayıtlardan bahsedebiliriz. İşte o zaman deriz ki, siyasal parti olan her yerde, siyasal parti olayının bağlı kaldığı, kalacağı bazı esaslar da olacaktır. Bu esaslar, bize, gerek doktrin ve program inşasında, gerek faaliyetler alanında, bir sınırı gösterecektir. vâkıa, yukarıda 169-175 inci sahifelerde durumu, doktrin ve program açısından inceledik ve bağlı kalacağımız bazı esasları, bu esasların verdiği sınırı, ölçüyü gösterdik. İşte, şimdi de, aynı esas ve sınırların bir defa daha tekraren izahı olmak üzere diyoruz ki: Tek parti sisteminin ötesinde bir siyasal partiler rejimi uygulayan her ülkede, siyasal partiler olayının bir sınırı aranmıştır.

A — Genel olarak düşünülebilen demokratik sınırlar: Demokratik ülkelerde, genel olarak da, böyle bir sınır olmak üzere, şunlar ileri sürülmüştür:

i — Partiler, dinî - ırkî - mahallî maksatlarla kurulamayacağı gibi, bu maksatlara yönelmiş faaliyetlerde de bulunamazlar.

ii — Partiler, tek parti rejimini getirmek maksadiyle kurulamazlar ve bu maksada yönelmiş faaliyetlerde bulunamazlar.

iii — Partiler, yabancı devletlere iltihak maksadına da, program ve faaliyet olarak yönelemezler; ülkenin bir bölümünü, tümünden ayırma maksadı da, program ve faaliyet haline getirilemez.

iv — Nihayet partiler, programlarında olduğu kadar faaliyetlerinde de kurulu düzeni, demokratik rejimi aşmamak zorundadırlar.

B — Bu sınırların gerektirdiği tedbirler, tartışma konusu olmuştur : Bu sınırlar, birer nazarî prensip olmaktan çıkarılmıştır, maddeten kurulmuştur. Bu sınırlar, bazı tedbirlerle kurulmuştur. Bu tedbirler, bilhassa «kurulu düzeni, demokratik rejimi» koruma amacına dayanılarak, sol partileri önlemeğe doğru yöneltmiştir. Vâkıa, demokratik ülkelerde, genel olarak, sağ ve sol partilerin faaliyetleri büyük bir titizlik ile izlenir. Fakat, siyasal realitede daha çok görülen husus, tedbirlerin, bilhassa sol partilere karşı olmasıdır.

Bununla beraber, tedbirler, demokratik düzenin doğal sonucu olarak sürekli bir tartışma konusu olmaktan kurtulamamıştır. Bugün, batının en büyük demokrasilerinde, sağ ve bilhassa sol partilere karşı faaliyet sınırlarını gösteren prensiplerin gerçekleşme müeyyideleri sürekli tartışma konusu durumundadır. Ayrıca, bu tedbirler hakkındaki tartışma, batı demokrasilerine mensup türlü ülkeleri de birbiri karşısına getirmiştir. «Hür adam», «Hür toplum», «Hür faaliyetler» temel prensiplerini kabulde birleşmiş türlü batı ülkeleri, bilhassa sol partilere karşı olan tutumlarında, bu birleşmeyi koruyamamaktadırlar. Birbirlerinden ayrı tedbirlere gitmektedir.

Bazı ülkelerde sağ ve bilhassa sol partileri, gerek doktrin ve program olarak, gerekse, normal, sürekli faaliyet olarak yukarıki prensiplerin gereği halinde sınırlayan tedbirler, bazı düşüncelerle makbul sayılmamaktadır. Hiç olmazsa, bir çok ülkelerdeki yazarlar ve düşünürler, bu konuda ileri sürülmüş olan sınırlayıcı tedbirleri, bazı prensiplere aykırı saymaktadırlar. Bu sebeple, buralarda şu tartışma yapılmaktadır :

i — Bir görüşe göre, siyasal faaliyetleri sınırlayacak tedbirler, plüralist hürriyet telâkkisine ve onun normal rejimi olan demokrasinin hürriyetçi idée'sine aykırı düşer. Binaenaleyh reddedilmelidir.

Demokrasinin hürriyetçi idée'si ile, hattâ komünizm arasında, temelde uyumsuzluk yoktur. Çünkü, demokrasinin hürriyetçi idée'si, plüralist bir telâkkidir. Bunda birbirine ne kadar zıt da olsa, her türlü fikir, bir arada bulunmak zorundadır. Demokrasi, kendisini, ancak, plüralizm ile ifade edebilir. Tedbirler ise, bu plüralizmi kaldırır. Çünkü, mevcut fikirlerden ve faaliyetlerden bir bölümünü önlemekte, yasak etmektedir. Fikirleri ve faaliyetleri, çok yönlü olmaktan tabiatıyla uzak tutan bir ünanim cemaat telâkkisi ile çevirmektedir. Böyle, ünanim bir cemaat telâkkisine dayanan demokrasiler de düşünülebilir. Fakat demokrasiyi, hürriyetçi telâkkî, hürriyetçi idée üzerinde kurmak istediğimiz zamandır ki demokrasi de, ancak böyle kurulabilir ve düşünebileceğimiz tek şekil, plüralist demokrasi şeklindedir. Bunun içinde de, böyle faaliyet sınırları olamaz.

Bu görüşe karşı da şu iddia ileri sürülmektedir: Demokrasi idée'sine gerçek sadakat gösterdiğimiz zaman bir aydın demokrat olma niteliğini kaybetmeden riayet edebileceğimiz husus şundan ibarettir: Sağ veya sol fikirleri «fikir» olarak ileri sürmek veya savunmak hürriyeti mevcuttur. Buna, hiç bir aydın demokrat itiraz etmez. Fakat «hürriyet» i tahrip etme amacı olan bir siyasal parti organize etmeğe kalkmayı da, gene hürriyet içinde düşünmek mümkün değildir. Hürriyeti tahribe yönelmiş faaliyetlerin de, gene hürriyet içi bir telâkkinin tatbikatını teşkil ettiği söylenemez. Her devletin, üzerine dayandığı bir «Sosyal pakt» ı vardır. Bu, bir takım moral ve spritüel değerler üzerinde birleşme ile meydana gelir. Binaenaleyh, sağ bir fikir veya komünizm, üzerinde birleşilen bu değerler mecmuasından ibaret olan ünanimiteye, sosyal pakta sığmayorsa, onun gerçekleşme faaliyetlerinde bulunma hakkı da söz konusu olamaz. Aksi halde, bu sağ fikir veya komünizm fikrinin tatbikatı; sosyal paktı, onun muhtevası olan birleşik moral ve spritüel değerlerden kurulu ünanimiteyi ve bunlara dayalı toplumu yıkar.

ii — Gene bir görüşe göre; partilerin siyasal faaliyetlerini sınırlayacak tedbirler, demokrasinin siyasal eşitlik kuralına aykırıdır. Binaenaleyh, reddedilmelidir. Siyasal eşitlik kuralı, bütün fikirlerin ve bütün tatbikatların eşit bir muteberlik içinde kalmasını gerektirir. Bazı fikirlerin ve tatbikatların sınırlandırılması, bu eşit muteberlik kuralına aykırı düşer. Bu sebepten ötürü reddedilmelidir.

Bu görüşe karşı da, gene yukarıdaki delil ileri sürülür: Birleşik moral ve spritüel değerlerden kurulu sosyal paktı ve ona dayalı devlet hayatını yıkıcı faaliyet, bu muteberlik kuralından yararlanamaz.

iii — Nihayet, bir görüşe göre, siyasal parti faaliyetlerini sınırlayan tedbirleri, bir pratik sebep dolayısıyla de reddetmek gerekir : Türlü tedbirlerle sınırlanmış ve önlenmiş bulunan bazı siyasal fikirler ve faaliyetler, kendilerini tanımayan bu siyasal ortamda, kendilerini tabiatıyla açığa vurmazlar. Kendilerini açıkça ilan etmeleri beklenemez. Onlar, başka şekiller ve renkler altında sürmek ve kendilerini gerçekleştirmek isterler. Böyle olunca da, onları gerçekten teşhis edip önlemek güçlüğü ile karşılaşır. Siyasal partilerin fikirlerini ve bilhassa faaliyetlerini teşhis için elimizde pek kuvvetli kıstaslar bulunmayacaktır. Binaenaleyh tedbirleri, çok defa, gerçek konularında değil, yanlış yerlerde uygulama durumları ortaya çıkacaktır ki, bu da, genel olarak, demokrasi dışı tatbikatlara yol açacaktır ve böyle yanlışlıklarla yapılacak demokrasi dışı tatbikatlara hedef olma korkusu, aslında makbul ve muteber alan içindeki hürriyetçi davranışları da ürkütecektir. Binaenaleyh, bu tedbirleri reddetmek lâzımdır.

Bu görüşe karşı ileri sürülecek iddia, gene, ancak şu temele dayanabilecektir : Memleketin bütün fikir kadroları, toplumun birleşik moral ve spritüel değerlerin nelerden ibaret olduğunu araştırıp bulabilirler, formüle edebilirler. Böylece, sosyal paktın unsurlarını teşhis mümkün olur. Tedbirleri, bu unsurlara dayatmak da, bir hukuk ameliyesinden ibaret kalır ve bu da mümkündür.

iv — En sonunda, tedbirlerin davet edeceği bir tehlikeli durumu ileri sürerek de, bu tehlikeli durum içine düşmemek için, tedbirlerin reddi istenir. Denir ki, siyasal partilerin kuruluşuna ve faaliyetlerine konacak sınırı aşacak istidatlar içinde kalmak isteyen partiler, bu yasak karşısında, tabiatıyla «yeraltı» na inerler, «yeraltı» faaliyet gösterirler. Bir teşkilât, meselâ, bir sol teşkilât, bu tedbirler vasıtasıyla yasak edilirse, yeraltına girer, bir faaliyet yasak edilirse, o da yeraltı faaliyeti halini alır. Teşkilâtlara ve faaliyetlere, meşruiyet tanınıp kanalize edilmezlerse, mecburî olarak yeraltına girip, daha tehlikeli olurlar. Bu tehlikeden kurtulmak için, yasak tedbirlerini kaldırmak gerekir.

Bu görüşe karşı da şu iddia ileri sürülür : Evet, milletin moral değerlerini, spritüel değerlerini, yazılı kanunlarını, bunlara dayalı toplumsal teşkilât ve müesseselerini ihlâl edeceklerin hepsi, «yeraltında» yaşarlar. Bu, onlarla savaşıma güçlüğü teşkil eder. Bu güçlük, bir tehlikedir de... Fakat onlara hürriyet verilirse, onlara teşkilâtlarını dar olan kamu düzeni içinde kurma izni verilirse, faaliyetlerini serbestçe yapma gücü tanınırsa, bu, milletin moral ve spritüel

değerleri ve onlara dayalı toplumsal teşkilâtı açısından daha mı az tehlikeli olur?...

Görülüyor ki, siyasal partilerin kendilerine ve faaliyetlerine konan sınırlar, bu sınırları fiilen kuran tedbirler, sonu gelmez bir tartışma konusu olmaktadır; reddedilmek istenmektedir.

C — Siyasal partiler faaliyetlerini bağlayabileceğimiz realist tedbirin prensibi : Bu red dileğini veya ona karşı çıkan argümanı her düşünür, kendine göre değerlendirebilir. Bunun yanında, kamu sorumluluğu, bazı tedbirlere başvurmaktan uzakta kalamamaktadır. Her hal ve kârda bir tedbirler yolu izlenme eğilimi hâkimdir. O zaman, en realist tedbiri arama ihtiyacını duyarız. Bu açıdan baktığımız zaman da realist tedbirin prensibini şurada buluruz : Ancak Anayasada mevcut müesseselerin işlemlerini, tehditlere başvurarak, şiddet kullanarak bozan, akamete uğratan kuruluş ve faaliyetlerin yasak edilmesi; bunun böyle olduğunun da, ancak kaza organlarıncasına tesbit edilebilmesi...

Binaenaleyh, siyasal partilerin kuruluş ve bilhassa faaliyetlerine ait bir yasak formüle edebilmek için, yasakladığımız fiilin, Anayasada var olan bir müesseseyi işlerlikten alakoyacak, onun işlemlerini bozacak, akamete uğratacak nitelikte olması gerekecektir. Fakat bu sonucun da, o faaliyetin, şiddet kullanarak, tehditlere başvurarak uygulanması ile ortaya çıkması gerekecektir. Yoksa, bir fikrin, sırf fikir olarak kaldığı zaman, Anayasadaki bir müessesenin işlemlerini bozması, akamete uğratması söz konusu olamayacağına göre, yasaklanması, mâkul, muteber bir tedbir olamaz. Keza, bir fikir olmayı aşan, aksiyon plânına inen bir davranışın da, yani somut bir faaliyetin de yasaklanabilmesi için, sırf aksiyon alanına inmesinden ve orada, var olan Anayasa müesseseleri ile karşılaşmasından başka bir unsura daha ihtiyaç vardır : Bir Anayasa müessesesinin varlığını, Anayasanın öngördüğü rejimin bir unsuru halinde işlemlerini, kuvvet yoluyla, şiddet yoluyla, tehdit yoluyla bozması, akamete uğratması... Demek; soyut fikirler; bu fikirlerin, Anayasa müesseselerinin işlemlerini bozmayan faaliyetleri; bu fiiliyatların, Anayasa müesseselerinin işlemlerini şiddet ve tehdit yoluyla bozmayan safhaları, tedbirlerin amacı, konusu olamaz. Ancak ve ancak, bir Anayasa müessesesinin işlemlerini; ancak ve ancak şiddet ve tehdide başvurarak bozan safhaları tedbirlerin amacı ve konusu olabilir.

İşte, siyasal partilerin faaliyetlerini sınırlayacak tedbirlerin, bu realist prensibe uygun tedbirler olması gerekir.

D — Bu prensip açısından Türkiye'deki durumun muhakemesi : Siyasal partilerin kuruluşlarını ve bilhassa faaliyetlerini ele alacak tedbirleri, Türkiye'de de, yukarıda gösterilen prensipte bulabiliriz. Binaenaleyh, kısaca diyebiliriz ki : ancak, 1961 Anayasasında rejim unsuru olarak var olan müesseselerin hayatını ve işlemesini kuvvet, şiddet kullanarak, tehditlere başvurarak bozan, akamete uğratan faaliyetler yasak edilebilir. Bir faaliyetin, var olan bir Anayasa müessesesinin işlemesini bozduğunu, bunu da kuvvet, şiddet, tehdit yoluyla yaptığını tesbit de — ve binaenaleyh gereken tedbirin uygulanması da — ancak, kaza organlarına ait olabilir. Binaenaleyh, soyut fikirler, ancak, Anayasadaki bir başka müessesenin, «fikir hürriyeti müessesesinin» işlemesinden ibaret kalarak, bir yasağa, bir tedbire konu olamaz. Çünkü, soyut bir fikrin, bir Anayasa müessesesinin işlemesini bozması, söz konusu olamaz. Keza, bir fikrin, gerçekleştirilmesine mâtuf bir parti faaliyeti de, Anayasa müessesesinin işlemesini, bertaraf edici bir mahiyet kazanmadıkça, sırf bir faaliyet olması dolayısıyla bir tedbir konusu olamaz. Çünkü, her hangi bir Anayasa müessesesinin varlığını, işlemesini bozucu, akamete uğratici mahiyeti, yönü, niteliği yoktur.

Bir tedbir konusu olabilecek faaliyetin niteliğini böylece tesbit ettikten sonra — tekrar, tekrar söyliyeyim : Bir tedbir konusu olabilecek faaliyetin niteliği şudur : Şiddet kullanarak, tehditlere başvurarak, 1961 Anayasasında siyasal, toplumsal yaşayış tarzının bir unsuru olarak var olan bir müessesenin işlemesini bozma, akamete uğratma... — 1961 Anayasasınca işlemesi öngörülen, mahfuz tutulan müesseselerin nelerden ibaret olduğunu tâyin ve tesbit etmek gerekir. Bunları tesbit ederektir ki, bu müesseseleri mahfuz tutan, onların işlemesi durumu ile tezat teşkil etmeyen faaliyetleri mâkul ve muteber sayabiliriz. Bunlarla, bu müesseselerin işlemesi ile karşılaşan faaliyetleri de, bir sınırlama tedbirine konu yapabiliriz. Çünkü; Türkiye'de de, her toplumda olduğu üzere, sosyal paktı teşkil eden moral, spritüel, — ve bunların somut ifadesi olarak beliren — hukukî değerler, normlar vardır ki, Türk toplumunu meydana getiren insanlar ve müesseseler, bunlar üzerinde bir birleşik inanca, bir değerler ittifakına varmışlardır. Bunlar toplumun temel prensiplerini ve onun üzerindeki siyasal yapının müdir prensiplerini teşkil ederler. Bütün faaliyetlerin, bunları mahfuz tutması gerekir. Bu mahfuzluğu bozan, yani, bu temel ve müdir prensiplerin — müesseselerin — işlerliğini bozan, bunu da kuvvet yoluyla yapan fiillerdir ki, üzerinde birleşik bir inanca varılmış bulunan değerlerden kurulu sosyal pakta aykırı düşer. Başkaları, bu sosyal pakta olumsuz

yönden etki getirmez; yani sosyal paktı meydana getiren değerleri, onların ifadesi demek olan Anayasa müesseselerinin işlerliğini bozucu bir etki getirmez.

O halde, demek ki — tekrar edelim — tedbir konusu olabilecek faaliyetlerin niteliğini — yani sosyal pakta dahil birleşik inançların ifadesi olan müesseselerin işlerliğini bozma halini — tesbit ettikten sonra, işlerliği mahfuz tutulacak müesseselerin tesbiti işine gelebiliriz, bunları da Anayasadan başka bir yerde bulamayız. Çünkü sosyal paktın siyasal unsurlarını, Anayasadan başka bir yerde bulamayız. Siyasal açıdan baktığımız zaman sosyal pakt, Anayasadan ibarettir. Üzerinde birleşeceğimiz moral, spritüel, hukukî değerleri, bu değerlerin somut bir halde belirmesini ifade eden müesseseleri, ancak Anayasada bulabilirsiniz. Bu müesseseleri ancak Anayasada aramak, pratik bakımdan da gereklidir. Sosyal paktın değerlerini ve bu değerleri ifade eden müesseseleri, Anayasadan başka yerlerde de aramağa kalkarsak, ünanimiteyi elde etmemiz mümkün olamaz. Herkes, kendi kişisel mizacına ve anlayış biçimine göre ayrı bir değer ve böyle bir değerın ifadesi olan müesseseyi ileri sürer. Nitekim, şimdiki ceza mevzuatımızı, bilhassa 141, 142 nci maddeleri — veya bunların yerine başka yeni hükümleri — ileri sürmemiz; hep «sosyal pakt» ı meydana getiren unsurları, Anayasanın dışında, kişisel formasyonumuza ve mizacımıza göre aramamızdan geliyor. Bu suretle vardığımız enfüsî çözüm yollarından kurtulup, yukarda işaret edilen realist prensibin kendisine ve tatbikatına varabilmek için, mahfuz tutulması gereken müesseseleri Anayasadan başka yerde arayamayız. Burada, ayrıca, Anayasanın üstün kural olduğunu, öteki kural ve müesseselerin de, binaenaleyh, siyasal partiler faaliyetlerini sınırlayan tedbirlerin de, ancak onun alanı içinde aranması gerektiğini söyleyen hukukçuların argümanlarını teker, teker ileri sürmeğe kalkmıyoruz.

1961 Anayasamızda işlerliği mahfuz tutulan müesseseler de, şunlardan ibarettir :

i — Cumhuriyet müessesesi : (Siyasî şeklin, Cumhuri devlet örneğinde olması),

ii — Lâiklik müessesesi : (Cumhuriyetin de lâik bir cumhuriyet olması),

iii — Genel devrî oy müessesesi : (İktidarın, serbest - eşitçi - devrî genel oydan çıkması),

iv — Çok parti müessesesi : (İktidarı meydana getirecek genel devrî oyun çok parti rekabetine dayanması, siyasal hayatın iktidar - muhalefet ikiliği üzerine kurulması),

v — Devletin bütünlüğü müessesesi : (Devletin, ülkesi ve milleti ile birlikte, bölünmezliği),

vi — Mülkiyet müessesesi : (Sosyal düzenin içinde mülkiyetin bulunması),

vii — Miras müessesesi : (Keza, mirasın da, bir sosyal düzen âmili bulunmuş olması),

viii — Teşebbüs müessesesi : (Özel teşebbüsün serbest olması).

Bu Cumhuriyetin başka vasıfları da vardır : Sosyal ve hukuk devleti olmak gibi.. Ayrıca, sosyal ve siyasal düzenin başka prensiplerini de bulabiliriz. Fakat 1961 Anayasasının kurduğu siyasal rejimin, sosyal rejimin, bir kelime ile devlet hayatının devamı için direkt olarak âmil veya temel olan müesseseler olarak, yukarıdaki müesseselerle yetinmek gerekir.

O halde, siyasal partilerin faaliyetlerine getirilecek sınırı tesbit ederken dayanacağımız prensibi, ölçüyü, kıstası bulmuş oluyoruz : Türkiye'deki siyasal partilerin gerek kuruluşlarında, gerek faaliyetlerinde bağlı kalacakları sınır; çok parti rekabeti esası üzerinde cereyan eden bir genel devrî oya dayalı Lâik Cumhuriyet; onun milleti ve ülkesi ile birlikte bölünmez devleti; bu devlet hayatı içinde de, mülkiyetin, mirasın, teşebbüs serbestliğinin varlığının devamı unsurlarının çizdiği bir sınırdır.

Bu cümle içinde geçen ve yukarıda tâdadî olarak gösterilen bu 8 müessese, 1961 Anayasasında işlerliği mahfuz tutulan müesseselerdir. 1961 Anayasasının koyduğu rejim, bu 8 müessese üzerine dayanır. Bunlar, kişilerimizi, siyasal - sosyal hayatımızın müesseselerini birleştiren Türk sosyal paktının unsurlarıdır. Kişilerin ve müesseselerin meydana getirdiği ünanimitenin unsurlarıdır; kişileri ve müesseseleri birleştiren moral, spritüel değerler birliğinin de unsurlarıdır. İşte, ancak bu hüviyetleri dolayısıyla ki 1961 Anayasası, onları işlerlik içinde tutmak ister. Türk toplumu içindeki bütün oluşlar, davranışlar, faaliyetler, bu mahfuzluğa uymak zorundadır. Ama, bundan başkasına uymak zorunu da yoktur. Bundan başkasına uymak, plüralist demokrasi niteliğine, zorunlarına sığmaz, onun reddi olur ki, eğer Anayasa rejimimizin bir 9 uncu dayanağını daha göstermek istersek, bunu da, kendinden evvelki 8 müessesenin mahfuzluğu içinde kalmak şartıyla, 1961 demokrasisinin, plüralist bir de-

mokrası olması şeklinde gösterebiliriz. Binaenaleyh, bu plüralist demokrasi müessesesi de, bu 8 müesseseden öteye, başka sınır ile çevrilmemeyi zorunlu kılar. Bu 8 müesseseden öteye geçen bir sınırlama, kişisel felsefemizin, mizacımızın ve nihayet, devleti kolay yollarla koruma inisiyativimizin eseri olabilir.

Fakat böyle bir sınırlama, bir yandan, bu 8 unsur içinde kalmak şartıyla beraber, gene de var olan plüralist demokrasi ve hürriyet telâkkisine, demokrasinin hürriyetçi idée'sine aykırı düşer. Öte yandan da, az gelişmişlik ortamı içinde, siyasal rejimini, siyasal mekanizmasını, karmaşık problemlerini çözecek yolda geliştirmek ihtiyacında olan Türkiye'nin, bu geliştirme yollarını araştırma gücünü kırar, bu yolların bulunmasını imkânsız kılan bir fikrî ataleti ve toplumsal durgunluğu davet eder. Nihayet, Anayasanın, yukarıda saydığımız müesseselerini ileri süren ve düzenleyen maddelerine ve tümünün ruhuna aykırılık teşkil eder.

Türkiye'nin idaresini; sun'î olarak yaratılan otoriter zihniyetinin koyacağı dar sınırlar içinde tutarak, bir idare kolaylığı kazanmak isteyenler bu görüşe karşı olacaklardır. İlkel ziraat grubu sosyal ve siyasal münasebetleri içinde durgun bir hayat yaşayan; ağasına, meslek liderine, oy liderine bağlı kalmaktan ötesini düşünüp, bunun için uyanık bir gayret içine girme ihtiyacını duymayan kitlelere hâkim olmaktan gelen çıkarlarını kaybetmek istemeyenler de, bu görüşe karşı olacaklardır. Çünkü onlar, Türkiye'de, plüralist hürriyetçi telâkkinin altında, kitlelerin, kendi yollarını arayıp bulmalarına razı olmazlar. Bu sebeple de, Türkiye'deki bütün faaliyetleri, davranışları, oluşları; bu arada olmak üzere siyasal partiler faaliyetlerini de, bu 8 müessesenin ötesindeki âmillerle sınırlamak isterler. Ama bu, Anayasamız içinde bir sınırlama olmaz.

Anayasamız içinde olabilecek sınırı daha somut olarak işaret etmek için, bir sen nokta olarak, şu tahlili de yapmak zorundayız: Yukarıda gösterdiğimiz 8 müesseseyi, daha doğrusu onların, muhtevalarını teşhis konusunda bazı problemlerimiz olabilir. Lâiklik müessesesinin muhtevalarını, binaenaleyh, bu hususta siyasal parti faaliyetlerinin nerede biteceğini tâyinde bir zorluğumuz olabilir. Ötekilerin muhtevalarını teşhis kolaydır. Mülkiyete, mirasa ve özel teşebbüs serbestliğine gelince, buradaki güçlük, ölçüyü, miktarı taayyünden ibarettir. Bir siyasal parti doktrini veya faaliyeti; mülkiyete, mirasa, özel teşebbüs kurma serbestliğine dokunamayacaktır. Fakat, bu, mülkiyetin, mirasın, özel teşebbüsün namütenahi ölçüler, miktarlar, kayıtsızlıklar içinde kalacağı anlamında değildir. Gene bizzat

Anayasa rejimimiz; hem kamu yararı adına, hem de, iktisadî ve sosyal hayatı insanlık haysiyetine yakışır bir seviyeye çıkarma amacı adına, bütün hak ve hürriyetlere sınır getirebilirdi. Mülkiyet, miras, özel teşebbüs de bu hak ve hürriyetler cümlesinden olduğu için, bu yarar ve amaç adına, pekâlâ sınırlanabilir. Ayrıca, Anayasamız, bu müesseseleri, bir sosyal görev idraki içinde mütalâa etmektedir. Bu bakımdan da, onları, sosyal görev mahiyetine irca için sınır getirilebilir. Fakat bu sınırlar, bu hak ve hürriyetlerin özüne de dokunacak kadar ileri gidemez.

Demek ki, bu son 3 müessesenin mahfuzluğu vardır. Fakat, bu, 3 müessesenin dar tutulmaması anlamında değildir. Bu üç müessese-yi, özleri mahfuz kalmak şartıyla, pek dar tutabilir, ve ancak bu dar sınırları içinde mahfuzluklarına riayet edebiliriz.

O halde; özleri baki kalmak şartıyla, her hangi bir parti doktrini veya faaliyeti; mülkiyeti, mirası, özel teşebbüsü pek tahdit edici; tersine, devlet mülkiyetini de pek artırıcı, iktisadî hayatı, daha çok devlet eliyle düzenleme esasını kabul edici olabilir. Yeter ki, bu tahdit dileği ve faaliyeti; mülkiyeti, mirası, özel teşebbüsü, özünde tahrip eden, kaldıran bir ölçü göstermesin. O zaman, Anayasada bunların mahfuzluğunu ve işlerliğini öngören hükümler ihlâl edilmiş olur: Bu müesseselerin işlerliği bertaraf edilmiş olur. O halde, bu özü tahrip etmemek şartıyla, — ki o zaman bu 3 müessese mahfuz kalmış olur — bu üç müessese, ölçüsünde, miktarında, muhtevasında ileri derecede tahdit edilebilir; böyle bir tahdidi öngören parti görüşü ve faaliyeti mümkün olabilir. Binaenaleyh, siyasal partiler rejimini meydana getiren statü, partileri, doktrin ve program ve faaliyet olarak, bir noktada sınırlayabilir: Ancak bu 8 müesseseyi işlerlikten alakoyan görüşler ve faaliyetler önlenemez. Ancak bu hususta yasaklar konabilir. Fakat bu yasaklar; gene ancak, — yukarıda işaret ettiğimiz realist prensip gereğince — parti faaliyetleri, bu müesseselerin hâlihazır işlemelerini, şiddet kullanarak, tehdide başvurarak, bozuyorsa, akamete uğratiyorsa konabilir.